

Kibalt évszakok

Gál Sándor válogatott versei

Gál Sándor a szlovákiai magyar irodalom egyik meghatározó egyénisége. Sok műfajú alkotó. Az AB-ART Kiadó 2000-ben kezdte meg – a több mint ötszáz oldalt kitevő *Versekkel* – összegyűjtött műveinek tíz kötetre tervezett kiadását. Azóta általában évenként megjelenik egy-egy reprezentatív kiállítású és gazdag tartalmú kötet. A *Verseket* a *Novellák*, *Regények*, *Szociográfiák* követték, majd *Írás és irodalom* címmel irodalmi publicisztikai írásai jelentek meg. Ezt követte az „általános publicisztika” két kötet, *A Szövetség* és az *Irott beszéd*. Ez utóbbi 2007-ben jelent meg, s már jelzi a következő két kötet, a *Napló*, valamint a *Riportok és interjúk* előkészületeit. A Madách-Posonium Kiadó pedig Gál Sándor új verseit jelentette meg *Új végtelen* címmel, és kiadta a Kassai Thália színházzal kapcsolatos írásait és dokumentumait (*Smink nélkül – A Vox Humana Színházról a Kassai Tháliáig*), valamint annak az újságnak a történetét és dokumentumait, melynek Gál Sándor 1989-től megszüntetéséig, 1994-ig főszerkesztője volt (*A Keleti Napló története*). A Tokaji Író-tábor Kuratóriumának is kezdetétől tagja, évekig pedig elnöke volt. A Tokaji Író-táborral kapcsolatos emlékeit, gondolatait és dokumentumait a Felsőmagyarország Kiadó jelentette meg *Tokaji aszú* címmel.

Ebből a tucatnyi könyvből nemcsak arról bizonyosodhatunk meg, hogy Gál Sándor költőként, novellistaként, szociográfusként és publicistaként egyaránt a szlovákiai magyar irodalom kiemelkedő alkotója, hanem arról is, hogy a magyar kultúra olyan önzetlenül cselekvő mindenese is, aki tevő-

MADÁCH-POSONIUM,
2007

keny és meghatározó résztvevője a legkülönbözőbb magyar kulturá-

lis szervezeteknek és eseményeknek. Munkássága – szépirodalmi műveinek esztétikai értéke mellett – nélkülözhetetlen dokumentum a szlovákiai magyarság utóbbi évtizedeinek legkülönbözőbb kulturális intézményeiről és eseményeiről, de az *Anyanyelvi Konferencia* és a *Tokaji Író-tábor* dolgairól is. *Esték és hajnalok* címmel megjelentette az AB-ART Kiadó a kedvenc szórakozásához, a vadászathoz és „vadászkonnyhá”-hoz kapcsolódó írásait is. Életműsorozatának és egyéb összegző munkáinak szakszerű irodalomtörténeti és kultúrtörténeti feldolgozása – értéke és mennyisége okán – monográfiát igényelne.

Gál Sándor hetvenéves. Ebből az alkalmából jelentette meg a Madách-Posonium válogatott verseinek kötetét, melyet Bárczi Zsófia állított össze és látott el a korábbi szakirodalomra is reflektáló utószóval. A *Kibalt évszakok* különös könyv. A válogató szándéka szerint „a Gál-lírának olyan verseire, olyan színeire szeretné ráirányítani a figyelmet, amelyeket általában eltakar az a kánon, amely a költő kötetekre való eddigi reflexiók, tankönyveink szövegválasztása alapján, illetve a szavalóversenyek és irodalmi színpadok éltető közegében alakult ki”. Szerencsére ez az utószóban megfogalmazott elv csak részben valósul meg. Így nem hiányoznak teljesen a kötetből Gál Sándor költészetének olyan antológiadarabjai sem, amelyek a szlovákiai magyarság legfontosabb létkérdéseivel szembesítenek. Ezt persze nem az esztétikai érték ellenében teszi, hanem annak függvényében. E versek

emelkedett hangú dikciója nem esztétikai vétség, hanem a kelet-közép-európai kisebbségi lét abszurd jelenségeinek egyik autentikus kifejezőmódja.

Egy-egy gazdag életmű értékeinek a megmutatására sokféle válogatás képzelhető el. Az nem kifogásolható, hogy e válogatás figyelmen kívül hagyja a versek keletkezésének sorrendjét, s helyett „egy-egy hívó szónak engedelmessé, az én vagy a közösség egy-egy elképzelt-lehetséges történetét hivatottak felvázolni” a ciklusai. Ciklusszervező hívószavakként egy-egy vers címe szerepel. Ez pedig azt jelenti, hogy a költészet sugallatos gazdagsága érvényesülhet a ciklusokba rendezéskor. A kötet íve *A hajnal megszentelésétől a Csontomba költözik a télig*, a fiatalság életmárorától az öregkor haláltudatáig vezet. A ciklusok bemutatják Gál Sándor költészetének fő problémaköreit. Az viszont feltűnő, hogy az egyes hívószavakhoz az életmű egészéből előszólitott versek színvonala meglehetősen egyenetlen. Ennek részben az időrendet mellőző tematikus ciklusalakítás az oka. Az 1964-es első kötetből átvett *Tűzek* például csupa kiüresedett, elhasznált kifejezésből áll, s így esztétikai érték tekintetében erősen ütközik az őt körbevevő jóval későbbi versekkel. Máskor viszont az is nyilvánvaló, hogy az esztétikai egyenetlenséget nem mindig lehet összekapcsolni a vers születésének idejével.

Gál Sándor költői világképének egyik központi motívuma a haláltudattal összekapcsolt időélmény. Minden motívumát áthatja a halállal szembeni lét behatároltságának, végességének a tudata. Talán ezért tette *A hajnal megszentelése* ciklus élére Bárzi Zsófia a *Jeges éden* című későbbi verset, melyben a nagy alapkérdés így szól: „árnyékában az időnek / meddig nő ami nőhet”. Gál Sándor költészete ebben a halállal szembeni léthelyzetben tudatosítja az élet értékeit. A *Jeges édenre* cikluszáró versként a *Jég áll a tavon* felel a természet törvényeinek életakarató vállalásával: „jég áll a tavon / árny az árny felett / alig hallhatón / élnek a hegyek”.

Az emberlét értelmét kereső költő szólítja meg *A néma Isten* is zaklatott, egyenetlen versben. Értelemmel megválaszolhatatlan kérdések zaklatják a költőt, akinek ereje a szembenézés illúziótlanságában, a lét törvényeinek az elfogadásában mutatkozik meg.

Az *Egyetlen idő* című ciklus címadó verse Gál Sándor létfilozófiai érvényű számvetése az idő által határolt emberi léttel. Az egyetlen idő a személyiséget arra ösztönzi, hogy a létezés értékeit fogadja be, élje meg és teremtsen magának az idegen világgal szemben egy belső tájat, belső hazát. Az egyetlen idő teljes megélésének az igénye él benne. Ennek részévé avatja a halált is: „magamat kell megélnem / a halálban is”. Élet és halál – miként Ady is vallotta – Gál Sándor világában is „együtt mérendők”.

Éppen az „egyetlen idő” ösztönzi őt arra, hogy óvja az élet értékeit. Az *Omlások* ciklus a sokféle pusztulás, létsérülés értéktanúsító számbavétele. A régi és a mai idő szembesítése az „omlások” sokaságát mutatja meg. Ebben a tárgyias vízióban az emlékezés válik értékőrző cselekvéssé az egyetlen időben. Az *Arc nélküli szobrok* a személyiség értékeit óvja az embereket „arc nélküli szobrok”-ká tevő erőszakvilággal szemben.

A *Távolodók* című ciklusban a létsérülés a kisebbségi kiszolgáltatottság következménye. A *Könyörgés* dikciója Kányádi Sándor *Halottak napja Bécsben* című versének lírai szituációját is felidézi bennünk. Kiszolgáltatott, felmorzsolódó nemzetiségi közössége nevében könyörög itt a költő az Istenhez, akinek létéről nincs bizonyossága, más viszont nincs, akihez fordulhatna. Amit kér, az nem más, mint a nemzetiségi közösség, a kisebbségi magyarság öntudatra ébresztése, fölegyenesítése. Tétováság, megosztottság, szétszóródás helyett olyan közösségért könyörög, amelyik képes lesz „e medence mélyből arcunkat / minden népek arcával / egy magasságba emelni”. A „lét-kisebbség”-be kényszerített közösség történelmi számvetése a pusztulás képeit sorolja, a „haza

otthon nép nyelv” megtartó erejét keresi, de *Európa vadonában* csak kiszolgáltatottsággal és reménytelenséggel szembesülhet. A nemzeti kötődésüket és anyanyelvüket föladó emberek „önmagukból is kitántorognak”. Sorsuk az emberlét meggyalázása: kényszerű identitásvesztés.

A *Távolodók* a közösségi sorsvallomás ciklusa a kötetben. Mindössze öt versből áll, pedig Gál Sándor költészetének egyik nagyon fontos témaköre ez. Hiányolom innen például az *új atlantisz* és a *homok* című verseket. Az előbbi az elsüllyedésre ítélt, „atlantisz-sorsú nemzetek” egyéni hangvételű siratóéneke. Az utóbbi pedig magas fokú művészi megformálás révén idézi föl a szlovákiai magyarság pusztulásra ítélt történelmi és kulturális értékeit. A nemzetiségi önismeret történelem- és irodalomórája ez a sűrű szövésszerű utalásos vers, melyben csodaként nyílik ki a gyerekek előtt „dobóruszka / oltármélye borsi szülőszobája / hibbe balassi-csúcsa / a kassai dóm kőkriptája”, „szterovától szklabonyán át / komáromig felfénylenek a tájak / szenc szép hívespatak-íze / stósz fenyőmagánya”.

A közösségi felelősségérzés ihlette versek különösen a hetvenes-nyolcvanas években fontos vonulatát képezik Gál Sándor költészetének és kisebbségvédelmi küzdelmeinek is. Költészetében a kilencvenes évekig a közösségi és időélmény együtt jelenik meg, később viszont „az időben való egyéni-egyedi lét kérdései válnak elsődlegessé, a saját idő kerül előtérbe” (Bárczi Zsófia). Feltehető, hogy ebben a módosulásban szerepe van a rendszerváltozásnak is, hiszen az lehetőséget teremtett arra, hogy a nemzeti közösségi kérdései a politika fórumain is megjelenhessenek.

Ennél is fontosabb motíváló tényező azonban az öregedés léthelyzetéből következően magának a költőnek az idővel való kényszerű szembesülése. A *Távolodók* közösségi számvetését követő ciklusok a halállal szembenező személyiség kérdésköreire épülnek. A korai darabokból is azok kerültek ide, amelyek ezt a később fölerősödött

motívumkört készítették elő. A haláltudat, halállal való szembesülés nagyon korán megjelent Gál Sándor költészetében. *Kiterítve* című verse az 1966-os kötetében szerepelt. Ebben már haláláról ad számot. A vers egyenletlensége mellett a zárlat hetyke hangvétele jelzi, hogy még nem mélyen átélt élmény az indítéka.

Az is feltűnik a versekben, hogy a közösségi élmények az egyéniség legbensőbb létgondjaiban is jelen vannak. A *Nincsenek álmaim* arról vall, hogy a költő gyerekkorában a félelem estéin, az ébrenlét és az álom határán meg akarta érteni, hogy mi a halál: „*hogy van az ember ha már nincs*”. Aztán voltak álmai, de azokat rendre lerombolta a valóság. A romboló elemek között a közösségi élményeknek is fontos helyük van. Aztán egy márciusi napon a klinikai halál állapotából segítették vissza a költőt az orvosok. Most már álmodhatna, hiszen már nem riasztja semmi. Most viszont nem álmodik, hanem „csak a sötétség egyre keményedő szorítását” érzi.

Leckét ad magának, hogy pontosan írja le „a fénylő fájdalom történetét”, az ájulás folyamatát (*Lecke magamnak*). A tudat a személyiség sorsa fölél akar kerekedni. A lét esendősége tárulkozik föl ezekben a halálversekben, de az élet értékeire, szépségeire is eszméltetnek. „odalátok a kertre / tegnap ott szaladt ki / alólam a föld” – kezdődik az *És egyáltalán* című verse, mely elájulásának a pillanatát idézi föl, melyben a „mindenség semmivé / feketült”. Az élet-halál küzdelem az élet javára dőlt el. A lassú eszmélés végén az életet – bajai ellenére – örömmel fogadja az abba visszatérő ember: „bárha epe-ízű / az ismét-való / öröm látni / a madár röpkülését”.

Gál Sándor versvilágában mélyről száll föl „egy sugarasabb tisztább létezés” igénye. Ezért dolgozik, ezért küzd a két nemlét közötti életben. Magatartása illúziótlan szembenézés az emberlét végső kérdéseivel. Éppen az ember esendőségének, halálra ítéltségének a tudása ösztönzi az életértékek védelmére. A létszemléleti keserűséget

feloldani nem tudja, de belső bölcsességgel és iróniával föléje is tud emelkedni.

A kötetet záró *Három profán szonett* fikciója szerint a költő magával az Istennel társalog, aki bánatában leitta magát. Közös bölcsesség tartja egymás mellett őket: „mi tudjuk mi volt és mi nem lett / ezért viseljük egymást is el / én nem kérdezek s ő nem felel”. A két teremtmény, az Isten és a költő tehetetlenül nézi az általuk teremtett világ idétlenségét és gyarlóságát. Hiába mennek ki a temetőbe is „annyi gyalázat után emberibb világot látni”, ott is csak a halál ízét érzik, s „az úr lassan kővé dermed”. Értelemmel nem érthető a teremtett világ. A teremtmények kétségbeesését a vegetáció nyugalma ironikusan ellenpontoszza: „miköz-

ben az átváltozásban minden remegett / a temetőből kiballagtak a boldog tehének”.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy a teremtmények szívesen cserélnének helyet a boldog tehennel.

A költészet létérdekű hatalma éppen abban van, hogy minél mélyebben, összetettebben, tökéletesebben mutatja be az emberi lét reménytelenségét, annál erősebben tagadja azt. Gál Sándor költői világa az Isten némaságáról és az ember tehetetlenségéről ad látteleletet. Ez a láttelelet azonban tagadása azoknak a hiányoknak és bajoknak, amelyeket megnevez. Illúziótlan költői látása így válik emberlétünk értékővő erőforrásává.

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Párbuzamos pályarajzok

Hegedűs Imre János: *Benedek Elek*; Takács Péter: *Bánffy Miklós világa*;
Sipos Lajos: *Tamási Áron*

Az elmúlt esztendőben váratlan bősséggel termett az írói monográfia, közöttük egyszerre három, amelyek a két világháború közötti romániai irodalom kialakulása szempontjából éppúgy alapvető, mint az életművek mai megítélését, „kanonizálhatóságát” tekintve. A megjelenés sorrendjében Hegedűs Imre János *Benedek Elek* munkásságát összegző kötete az első, a csíkszeredai Pallas-Akadémia kiadótól, Magyarországon a Kisebbségkutatás Könyvek sorozatában látott napvilágot Takács Pétertől a *Bánffy Miklós világa*, a harmadikat, Sipos Lajos *Tamási Áronról* rajzolt portréját pedig a szintén budapesti Elektra Könyvesház gondozta.

(Alapvetések) Három alkotói pálya, három különféle indok a megrajzolásukhoz. Benedek Elek esetében annak a tartós irodalmi közvé-

PALLAS-AKADÉMIAI
KIADÓ;
ELEKTRA KÖNYVESHÁZ
2000

lekedésnek az oszlatása, ami ellen Benedek Marcell mindjárt az apja halála után felemelte a szavát a *Magyar író tragédiája 1929-ben* című könyvében, és amit a mai monográfus mint az életmű tudományos értékelésének ártó gondolatot szeretne megcáfolni. Nevezetesen, hogy hőse „élete több, ragyogóbb, mint összes művei, hogy tettei és cselekedetei fajsúlyosabb tényező” a szépprózájánál, publicisztikájánál, újságjainál, verseinél. Vagy éppen a folklorista munkáinál, köztük a *Bölcsőtől a sírig* című kötetnél, a magyar néprajz első monográfiájánál, amellyel épp annyira mostohán bánt a néprajztudomány, mint Elek apó mesegyűjteményeivel. Hegedűs Imre Jánost ebben az alapvetésében Lengyel Dénes több mint harminc esztendővel ezelőtt megjelent monográfiája, amelyre egyébként volt szerencséje támaszkodni, meg

is erősíthette és el is bizonytalaníthatta, hiszen az azóta eltelt időben tovább visszhangzott a legelőbb tán Sárközi György által felvetett gondolat: Benedek Elekben az volt a több, hogy az író mindig alá tudta rendelni az embernek...

Bánffy Miklós esete teljesen más: róla még nem íródott monográfia, így ez a mostani mindenképp úttörő szerepű. Noha szerzőjének, szerencséjére, szintén lett volna módja több tanulmányra támaszkodni, ő ezeket a lehetőségeket elhárította, ami talán nem is annyira az anyaggyűjtés közben történt megtorpanásként, szándékos elakadásként fogható föl, mint inkább harcos vitakészsége, vagy ahogy régebb, szocializmusunk táján szerették nevezni, kombattáns hajlama következményeként. Ez a jelleg, ez a hajlandóság arra, hogy előbb tüzeljen, semmint célra tartana, magyarázhatja, amikor egy kalap alá vesz két olyan, indíttatásában, szemléletében merőben különböző irodalmárt, akiknek a véleményével vissza-visszatérően perlekedik: Gaál Gábor és Illés Endre szerint az *Erdélyi történetben* egyaránt az „osztályharcot, véres forradalmat, embertelen materializmust, osztálygyűlöletet” hiányolták. Vagyis terjesztői voltak a Bánffyt „az irodalom tájékaról száműzni szándékozó” nézeteknek, végül is közvetlenül-közvetve felelősök a szépírói sújtó „legitimista és bolsevik anatómia” miatt, azért a hat évtizedért, amennyi időre a „román és magyar bolsevista államiság kiropta a társadalom tudatából” Bánffy életművét. Az alapvetés, ezért is: szinte muszáj a semmiből kiindulni, lépésről lépésre – műfajról műfajra – haladva kellene megismertetni a maga sokoldalúságában a késői reneszánsz nagyjaira emlékeztető, otthon, Erdélyben pedig Kós Károllyal rokonítható művész munkásságát, a „polihisztorság megtestesítője” pályáját. Együttal ítéletet mondvá az egyszer zsdanovi és aczéli, máskor zsdanovi és göbbelsi ihletésűnek nevezett irodalmi „hebehurgyaságok és zsanárdárkodások”, főként meg „irodalmi bérgyilkosok tábora” felett.

Sipos Lajos ítéleteinek gyorsasága és hevesége helyett véleményének szűkszavú, nem egyszer szánt szándékkal száraz közlésével tűnik ki. Vitákba még az ismertetésük erejéig se bonyolódik, ám miután kikristályosíthatta magában, hogy melyik féllel, mivel ért egyet, végül is egyértelműen állást foglal. Lényegre törő, tömör összegzéssel, határozott kijelentéseivel, súlyos megállapításaival mintegy arra készítet, hogy ki-ki maga nézzen utána az eltérő elképzeléseknek, és magában latolgassa, melyiket osztja inkább. Leírásai így lehetnek körültekintően pontosak, már-már aggályosan gondosak, elemzései az előadásmód stílárís és szakmai igényességével kitűnők. Mondhatni, persze, hogy kétszeresen is könnyebb dolga van, mint a társainak. Egyrészt, mert jóval több monográfiára támaszkodhat, olyanokéra, mint Fėja Géza, Izsák József, Taxner-Tóth Ernő, Z. Szalai Sándor, de Németh László vagy Czine Mihály, Ablonczy László vagy Bertha Zoltán és mások révén még tágabb a felhasználható s fel is használt tanulmányok, Tamás Menyhért és Tasnádi Gábor jóvoltából pedig az „In memoriam...” jellegű összeállítások köre. Ebből még nem adódna az a másik könnyebbség, ami talán az író ismertségének a következménye: nincs szükség az egyes alkotások bemutatására, tartalmi kivonatának közlésére. Magától értetődő hát az alapvetés: a „kánon” mai alakulását, alakítását figyelembe véve annak latolgatása, hogy vajon milyen művek, műfajok maradnak fenn, s melyek hullanak ki az idő rostáján. Ezek részletesebb poétikai elemzése a monográfus javaslatával ér fel, miközben Tamásival összefüggésben minden eddiginél tényszerűbben vet számot a romániai magyarság XX. századi társadalmi sorsával, kulturális és gazdasági helyzetének változásaival, valamint az író kacskaringós életpályája alakulásával, beleértve az 1945 utáni, így az 1956 körüli éveket is.

(Eredmények, I.) Amit tehát Benedek Elekkel kapcsolatban – Székér Endre *Benedek Marcell*ről készült monográfiája szerint is – a

fia kezdett el, majd az unokája, Lengyel Dénes folytatott: igazságot kíván szolgáltatni az írónak, azt Hegedűs Imre János kísérli meg újra véghez vinni. Itt-ott a felfedezés erejével, reményt keltően, másutt mint aki kiszabott feladatot teljesít, elenyésző reménnyel. Ez utóbbi épp azon a terepen sejlík elő, amelyik pedig a szívósságát is a leginkább próbára tette: a szépirói alkotások értékelésénél. Az még nem okozna gondot, hogy tisztázatlanul hagyja, vajon miért nem valóságos, hanem csak „látszólagos ellentmondása” az életműnek, hogy szembehelyezkedik ugyan a kor, a XX. század fordulója körüli idők irodalmi akadémizmusával, vaskalaposságával, mégsem nyit új távlatokat sem a kritikáiban, sem a szépirodalmi műveiben. Benedek Elek újságcikkeit nézve az olvasói tekintet a monográfusnak afölött az önellentmondása fölött is könnyen elsiklik, hogy egy ízben túlzónak tartja a véleményt, mely szerint hőse „Ady Endréék felvonulását készítette elő”, másszor viszont – a könyv stílusára amúgy is jellemző pátosszal – Ady „vércevijjogásával” rokonítja az *Ország-Világ* vagy a *Magyar Kritika* szerzőjének, szerkesztőjének a nemzetéért, népéért, székely atyjafiaiért fölhangzó sikolyát. Állítván, a cikkeik írójának ott van az irodalomtörténeti helye azok között, „akik a *Nyugat* első nemzedékének az utat kikövezték”. A szép-prozai termést szemügyre véve azonban még a leghibátlanabbnak mondott regényben, a *Huszár Annában* is súlyos szervei hibát talál, azt hozván fel bajának, hogy Kisbacon lakói „különösebb megformálás, átalakulás nélkül váltak irodalmi hősöké”, vagyis „nem estek át azon a folyamaton, amelyet valaha tipizálásnak nevezünk”. E szóhasználat is sejtetheti: a monográfiaíró fogalomkészlete, elemzési szempontjai aligha új- vagy korszerűek. Ő maga is így látja ezt, hiszen a regényeket csoportosítva „különös anakronizmus”-nak tartja a lány-, illetve a fiúregény elnevezés használatát, de hasonlóan vélekedhetne a novellák felosztásakor is, amikor ún. hazatérő-, nosztalgia- vagy sanzonnovellaként határozza meg őket. Azért is keveset tesz, hogy a szocializmus korában egészen a rendszerváltozta-

tásig Magyarországon csak csonkítva kiadott, Romániában pedig meg sem jelentetett önéletrajzi jellegű alkotásról, az *Édes anyaföldem!*-ről az epikai elemek, eljárások vizsgálata, a műfaji kérdések felvetése után bebizonyítsa: nemcsak Benedek Elek legjobb írása ez, hanem irodalomtörténeti távlatban is érdemes, értékes mű. Így aztán marad, ami mellett Lengyel Dénes is kardoskodott már, s ami valóban megérdemelné a figyelmet: a „harcos újságíró” munkássága, ennek is főleg az a – Hegedűs Imre János szerint – „legidő-állóbb része”, amelyik túl a millenniumi idők látványpolitikájának bírálatán, az ún. „székelykérdés” köréhez kapcsolódik. Az előbbiekben az a különvélemény nyilvánítottatik ki, hogy valóban emeltessen minden város Árpád-szobrot, de még egyszerűbb lenne, ha volna minden járásnak három-négy orvosa; vagy hogy vétek szétugrasztani a nemzetiségi – értsd: nem magyar anyanyelvű – tanítók számára indított tanfolyamot, nemzeti érdek lenne viszont a felekezeti iskolák államosítása és így tovább. Az utóbbiak, a határszéli megyékben lakó székelyek dolgának, sorsának felelős intézése szempontjából pedig elegendő arra a két cikkre hivatkozni, amelyek a történész Egyed Ákos megítélése szerint is mint „irányjelző szálfák” emelkednek ki a vonatkozó irodalomból. Mindkettő 1902-ben íródott. A *Halljátok, emberek?* ilyen passzusokkal: „Ha a nép súlyos bajairól, földre teperő, nagy terheiről beszélsz: izgató vagy. Ha csak annyit mondasz: a nép idegen földre vándorol, mivel hogy otthon nincs munkája, kenyere, országháborító vagy. Ha észreveszed, hogy itt-ott földönfutóvá teszik a népet a birtokrendezés-sel: osztályharc szításával gyanúsítanak meg.” A *Mentő munka* a tömeges elszegényedés ellenszerét keresve veti föl: „Vasút, olcsó hitel, ipar, mezőgazdaság föllendítése – ezek nagyjából az orvosságok.” Az ugyanitt megfogalmazott vádhoz – „Egy vonagló nép testén, vérén anyagi boldogulást keresni: egyértelmű a hazaárulással” – már a monográfus fűzi hozzá, hogy erre az árulásra a legtöbb ottani mág-nás vagy arisztokrata képes volt. Ezt az ítéletet az *Erdélyi történet* szerzője, Bánffy Miklós

biztos nem írta volna alá, még a *Címeresek* Tamási Áronja se biztosan, Benedek Elek azonban tán sietve is, hisz az *Édes anyaföldem!* lapjain a Trianon körüli idők eseményeiről így ítélkezik: „Az erdélyi arisztokrácia és dzsentri dölyfössége a főbűnös abban, hogy ide jutottunk, s ez a züllött fajta még meghalni sem tud tisztességesen.”

A számvetésnek ez a határozottsága és bátorsága ismét nem a szépíró teljesítményére irányítja a figyelmet. A regények, elbeszélések leporolása sziszifuszi próba maradhat. Persze a mai időkben a publicisztikai műfajoké is. Azzal a különbséggel, hogy ezeknek talán érdekesebb újra és újra nekilátni, miként a folklórgyűjtésnek is, hiszen Kriza János és Orbán Balázs munkássága folytatásaként meghatározó szerepe volt abban, hogy a Székelyföld mint földrajzi-etnográfiai egység bekerült az irodalmi köztudatba.

(Eredmények, II.) Takács Péternek szándéka ellenére volna, ha csupán a szépírókat mutatná be. Könyve címéhez – Bánffy Miklós világa – illően festi meg, nemegyszer nyers, harsogó, kevert színekkel, a „rejtélyes egyéniség” történelmi hátterét, társadalmi környezetét, karakterének különös vonásait. Sportemberi edzettsége, paraszti szívóssága, proletár munkabírása éppúgy érdekli, mint a mindent kellő távolságtartással szemlélő arisztokrata magatartása vagy művelt, szellemes volta. Életrealitását csakúgy *sugárzónak* láttatja, mint – ha helyénvaló itt is a jelző – a dekadenciáját, enerváltságát. Érzékelné véli egyfelől a diplomata hűvös közönyét, sőt, hogy az életútja egy részét a „sehová nem tartozás felelősséghiánya kísérte végig” – másfelől viszont roppant elismerően részletezi, mi szerepe volt Bethlen István kormánya külügyminisztereként abban, hogy 1921. december 14-e és 16-a között Sopron városa népszavazással dönthette el, hová tartozik, az osztrákokhoz-e, vagy a magyarokhoz. Ahhoz sem fűz kételyes vagy kicsinylő kommentárt, amire Bánffy a legbüszkébb volt: Magyarországot egyhangú szavazással vették fel – 1922. szeptember 18-án – a Népszövetségbe, pedig

megszóltak ekkor a mából ismerős fanyalgó hangok is. Például a Rákosi Jenő főszerkesztette *Budapesti Hírlapé*: a szövetség „nem a népek csodálatra méltó” szervezete, hanem „költés”, számunkra „megaláztatást jelent, hasznot nem”. A kortársak még oly vaksághoz közeli rövidlátása sem homályosítja el azonban e két esemény történelmi jelentőségét, időtálló voltát. És bár kiemelkednek, olyan sok apróbb epizód veszi körül őket, hogy önmagában már a felelevenítésük is érdekessé teszi a monográfus munkáját. Olvasmányossá – amihez a mintát a külügyi szolgálatból s egyáltalán Magyarországról Erdélybe visszavonult gróf memoárjai, részint az 1932-ből való *Emlékeimből*, főleg pedig a tizenhárom esztendővel későbbi *Huszonöt év* nyújthatták. Az irodalomtörténész mintha a maga szeretett módszerét is sejtetné, úgy jellemezve ezeket, hogy szerzőjük a „legkorrektebb történelmi, politikai beszámoló közepette” is regényt vagy éppen meséket mond. A furcsa, izgalmas eseteket felvillantó epizódok, színes portrék, élvezettel szőtt anekdoták mellől ritkán hiányoznak a beszámolókat kiegészítő, hitelesítő megjegyzések, más forrásokból származó idézetek. A monográfus politikai alkatát tekintve aligha meglepő, hogy javarésztük nem a Bánffy rajzolta kép árnyalására hivatott; szívesebben karikíroznak, semmint satíroznának.

Példának okáért az első, illetve a második világháború végének festésében, ott Károlyi Mihályt, Bánffy unokaöccsét, itt magát a monográfia alanyát állítva középpontba. Előbb mintha feledte volna – az egyébként hivatkozott – Mikó Imre-esszé (*Bánffy Miklós emberközélen*) finom különbségtévesztését, mely szerint noha a nagybáty nyilvánosan el is ítélte Károlyi politikáját, a rokonszenve sohasem szűnt meg íranta. Így talán túlzónak tartható a szerzői ítélet, ha másokra támaszkodva hozza is, ráadásul függetlenül a tárgyától, hogy négy-öt hónapos naiv álmodozás és országglás, az illúziókban, az „elméletieskedő liberalizmusban” való „tombolás” után a köztársaság elnöke, mondjuk úgy, odadobta az országot

„a világháború víziójától gyötört, Lenin által dirigált Kun Bélának”. Vita tárgya az a feltételezés is, hogy másként alakulhatott volna a magyarság sorsa, más lett volna Trianon, ha Károlyi Belgrádban, Franchet D’Esperey francia tábornokkal tárgyalva nem dobja félre azokat a padovai fegyverszünetben foglalt feltételeket, amelyek az ország történelmi határain állították (volna) meg az ellenséget. De az ő lelkén száradnak hadügyminisztere, Linder Béla tettei is: egyszer, hogy nem akar több magyar katonát látni, miközben a szomszédaink fegyverkeznek, másszor, hogy éppen ő kiáltja ki – 1921. augusztus 13-án vagy 14-én (mind a két dátum szerepel) – Pécssett az antant védelme alá helyezett Baranya-Baja Szerb–Magyar Köztársaságot. A Károlyi-kormány (s a Tanácsköztársaság) tevékenységének mérlege: ekkor történt az „igazi országvesztés”, nem a majtényi síkon.

Utóbb, a második világháború országvesztéséről elmélkedve, úgy tetszik Mikó Imre munkája ismeretében, hogy lehetne méltányosabb is Bánffy „utolsó politikai szerep”-ét számba véve. Az egyik alkalommal, 1943 nyarán a magyar állam képviselője a románokkal való bukaresti tárgyalás során – nem az ő kudarca, nem is állítja a szerző, ha hiábavalóan. Egy évre rá lesz résztvevője azoknak az eseményeknek, amelyek tán több elismerést érdemelnének: a háborúból való kilépés érdekében végzett tevékenységéről lehetett volna szó. A fegyverszünet előkészítésénél életbe vágóbb-ról is: Kolozsvár harc nélküli feladásáról. Sejtethjük, mindezek miatt kapnak az érdemüknél kevesebb szót. Mert ezeket az időket Bánffy „legkudarcosabb és legnépszerűtlenebb” éveinek tartja. Ennek gyökere pedig 1938-ból eredeztethető, amikor a királyi diktatúra feloszlatta a politikai pártokat, köztük a Bethlen György irányította Magyar Pártot is, Bánffy viszont vállalta, hogy nemcsak hogy elnöke lesz a közművelődési, gazdasági és társadalmi célú Magyar Népközösségnek, hanem belép a Nemzeti Újjászületés Frontja néven meg-

alakult egységpártba is (ez utóbbiba Bethlennel együtt). Ezek szűrtak szemet; főként 1940 ősztől, a második bécsi döntés után támadják. Hogy azonban elmérgesedett a konfliktus a párt és a népközösség között, miként a monográfia állítja – ez a harc a képzelet vívmánya, hiszen e két alakulat nem létezett egyszerre, egy időben, s az egyik magyar illetékességű volt, a másik pedig román (bár ettől még küzdhettek volna egymással). A népszerűtlenség dolgához viszont két tény tartozhat. Egyfelől, hogy a Magyar Párt vezetői mindjárt a húszas évek közepén, a hazatérésekor „elhírelték”: a román–magyar perszonálunió létrehozása miatt jött vissza. Hasonló gondolatot, erdélyi arisztokrata társaival együtt, 1919-ben valóban megpendített, több forrás szerint is – ám hogy évek múltán a román királyt akarta volna a magyar trónra ültetni, ez merő feltevés a rosszindulatúak közül. Másfelől – Mikó mondja – 1940 augusztusától olyan idők jártak, amikor „kölcsonzott székely dialektussal és antiszemita frázisokkal politikai karriert lehetett csinálni”, másképpen szólva, Bánffy „a nacionalizmustól túlfűtött közvélemény előtt” vált erkölcsi halottá.

A politikus népszerűtlensége azonban vajmi kevéssé érintette az író, még ha a monográfus kudarcáról elmélkedik is, állítván, 40 és 44 között a könyvkiadók sem itt, sem Erdélyben nem jelentettek meg kötetet tőle. Igen megbízható forrásból, Vallasek Júlia könyvéből (*Elváltozott világ*) tudhatjuk, hogy épp az ellenkezője igaz: Bánffy „kiemelt helyen szerepel a korszak irodalmában”, a Révai kiadónál sorra jelennek meg a művei, előbb a regénytrilógia, az *Erdélyi történet* befejező része, majd *Farkasok* címmel a válogatott novellái, aztán a *Fortéjos Deák Boldizsár memoriáléja*, s végül az *Öt színműve*. S azt se nagyon sorolhatta a kudarcos, bénító tények sorába, hogy az *Erdélyi Helikon* dupla számban (1943/10–11) méltatta írói munkásságát, hetvenedik születésnapját ünnepelvén. S hajlott kora ellenére az alkotókedve aligha hagyott alább,

hiszen kisregény terjedelmű elbeszéléseket ad közre, a *Bűvös éjszakát* (eredetileg más a címe) és *Az ostoba Lít*, ez utóbbi drámaaváltozatát is elkészítve. '45-ben majd a *Huszonöt év* végére tesz pontot, rá három esztendőre pedig az *Íme az Ember* című dráma, egy Jézus-parafrazis következik, közben pedig, Gaál Gábor jóvoltából, az *Utunkban* illusztrációk kíséretében közli anekdotáit, a szellemi szerepét ironikusan láttató *Beszéljünk semmit!* sorozatát. A megélhetés gondoljai is diktálnak, a kikecmergés reménye a megalázottságból. Hiszen félretéve (arisztokrata) büszkeségét, Petru Groza miniszterelnöknek nem restelli megírni: „...a szó legszorosabb értelmében nincs miből megélnem”.

Az író bemutatása itt vázlatosabb, mint a politikusé. Hiányos, hevenyészett voltát menthetné, hogy a dráma például nem került nyilvánosságra – Ablonczy László azonos című tanulmánya (lásd *Bartók Béla kertjében*. 2003, Püski.) azonban oly aprólékosan elemezte e pályaszakaszt, benne a szerző által a „legmélyebb”-nek tartott művet, hogy ennek alapján a többi alkotás is más megvilágítást kaphatott volna. „Az én zeném már a múlt zenéje” – hangzik egyikben a rejtett vallomás. „Ha új cselédet fogadsz, téged az is meglop. Jobb akkor már a régi” – szól a másikban a burkolt bírálat, az új, a demokratikus étellel való számvetés. A monográfus egyébként a korábbi prózatermést elég tüzetesen vizsgálja, s nem hagyja ki természetesen a drámákat sem. Különösen a legkorábbi regényt (*Reggeltől estig*) ismerteti, de a novellák némelyikét is, főképp pedig a trilógiát. Bár felróható a Bánffy-bibliográfia hézagos használata, olyan vitairatok kikerülése, mint a Nagy Istváné (*Nézzünk hát szembe...*), amelyik nélkül aligha érthető Marosi Péter kérdése (*Mit ér Bánffy trilógiája?*), hiányoznak továbbá Sóni Pál, Huszár Sándor, Bajor Andor, Fábián Ernő és mások, köztük magyarországi irodalomtörténészek észrevételei, elemzési szempontjai – a monográfiának mégis érdeme az értékek kiválasztása.

Úgy igyekszik beemelni őket az (irodalmi) köztudatba, hogy kiemeli őket kétféleképpen is. Egyrészt a részletező bemutatásukkal, a jó értelemben vett tartalmi kivonatosulásukkal. Másrészt a hang fölemelésével, a méltatás hevületével. Ha vissza-visszafogja magát, akkor se a poétikai szempontok módszeres és tárgyilagos követése miatt teszi. A *Reggeltől estig* meséjét például primitívnek tartja, s az egészen a csináltság ízét érzi, mégis a klasszikusokhoz méri, állítván, „az emberi lélek olyan mélyére ás [...], amilyen mélyre csak Dosztojevskij szokott leszállni”. Az *Erdélyi történet* esetében sem méri fukar kezekkel a dicséretet, amikor az Erdély-trilógiát szerző Móricz kurtán méltató szavait úgy magyarázza, mint aki „tulajdonképpen az övével fölérő” művet fedezett fel. A monográfia vége felé még erre is rálicitál, amikor „nagyregény”-ről, „Lev Tolsztoj művészi tehetségével vetekedő remeklés”-ről ír – csak hát (ismétlődik a rég ismerős magyarázkodás) a „megformálандó anyag” nem vetekszik az orosz–francia konfliktus súlyával.

A politikus és az író mellett erős fény esik a színházi művészre is: a díszleteket, jelmezeket, színpadképet tervezőre éppúgy, mint az előadások rendezőjére, nem utolsósorban az operaházi intendánsra. Művelődéstörténeti érdekesség: őt kérték fel az utolsó magyar király, IV. Károly koronázási ünnepségének megrendezésére, s olyan művészekkel dolgoztatott, mint Benczúr Gyula, Kós Károly, Stróbl Alajos, Glatz Oszkár. Legendássá vált az is, hogy az 1916. december 30-ai szertartás résztvevőiként szerepeltette azokat a frontot megjárt katonákat, akik mankóikkal, falábaikkal maguk voltak a háború elleni élő tiltakozás. Az pedig a zenetörténet nagybetűs feljegyzései közé való, hogy 1917-ben, illetve 18-ban ő vitte színre először Bartók Béla alkotásait, mondhatni ő indította el a világhír útján a *Fából faragott királyfit* és *A kékszakállú herceg várát*. De a szegedi szabadtéri játékok krónikás könyve szintén hibás lenne annak közlése nélkül, hogy Madách drámáját, *Az*

ember tragédiáját kétszer is megrendezte (1934-ben és 1935-ben), mégpedig tomboló sikerrel. Rendezői elképzeléséről, az előadásnak a hagyományhoz való kapcsolódásáról a monográfiában nincs ugyan szó, így is bizonyos azonban, hogy Bánffy Miklóst a magyar színház történetében éppúgy megilleti egy fejezet, mint az irodalomében és a politikáében.

(Eredmények, III.) Sipos Lajos könyvének méltatásában mindenkit megelőzött az erdélyi magyar irodalom legfürgébb és legmegbízhatóbb kritikusa, Bertha Zoltán, aki az *Irodalmi Jelen* 2007. májusi számában így indította az írását: „bizonyos, hogy olvasói és diákkedvet, szakmai és közérdeklődést, irodalomtörténeti-kritikai és tudományos-kutatói figyelmet újrakelteni vagy fokozni egy kimeríthetetlen értékteljeségű életmű iránt: aligha lehetne színvonalasabban, színesebben, sokrétűbben”. A színes az előadásmódra is vonatkozik, a stílusra, a színvonal pedig elsősorban is a pontosságra. A legapróbb sajtóhibák kigyomlálásának igyekezetére (mindössze egy elírásra sikerült akadni: a mádэфalvi veszedelem dátumában az utolsó két szám felcserélődött), aztán arra a gondosságra, amely az írói életrajzként, pályaképként és kortörténetként egyaránt elsőrangú munkának a felépítésében, szerkezetében is megmutatkozik. Az arányérzék hibátlan működésében. S abban a csendes tárgyilagosságban, amely a legvitatottabb ügyekben, történelmi vagy személyes dolgokban sem kerüli el, hogy véleményt formáljon.

Mindjárt a legelső mondat maga a higgadt elfogadása annak – szemben a hun (és magyar) rokonság mítoszával –, hogy a székelyek ősei eredetileg török ajkúak voltak, és a IX. század első felében csatlakoztak a magyarokhoz, akikkel együtt a XI. században vették fel a kereszténységet, nagyjából ekkor telepedtek le az Erdélyi-medencében, és nyelvcserevel magyar anyanyelvűekké is váltak. Ugyanilyen egyértelműséggel jelenti ki azt is, Kacsó Sándor emlékiratára támaszkodva, hogy Tamási nem a faluja, né-

pe nyelvén szólalt meg, hanem saját írói nyelvet teremtett magának, mert azt akarta, az olvasók olyannak lássák a székelyeket, amilyeneknek ő látja őket. Igaz, hogy a *Magyarok Romániában* Németh Lászlójának a véleménye eltér ettől, hiszen tapasztalata szerint „akárhol metszed meg ezt a falut, az ő szava csorog belőle”, a monográfus illetékességét, lévén maga is farkaslaki származék, még sem szabad kétségbe vonni. Az egykori vendég láthatta úgy, lelkesülten, hogy mindaz a különös, egyéni, amit „olykor-olykor erőltetetten provinciálisnak” talált az írásokban, az ott „ömlött” előtte a családból – a mai kutató viszont úgy látja, Tamási „teremtett” nyelve és alakjainak élete a köznapi világgal szembeállítható „virtuális valóságként” jelenik meg. Szerinte éppen ebből fakad, a „teremtett” beszédmód mellett a szöveget „elmondó” beszélő helyzetéből a művész irodalmi értéképzésének különlegessége. S ugyanolyan természetességgel, ahogy szóba hozta a (székely) nép és nyelv eredetét, születését, beszél a veszélyeztetettségéről is. A nemzeti, nemzetiségi lét keretein belülre helyezve úgy szemléli, mint annak a tudatformának a részét, amely a különálló identitás jelzője és biztosítója, a különböző kulturális értékmintákkal, az áthagyományozott történelemmel, a jelképekkel és az eredetmítoszokkal együtt. Az „etnikai közhiedelmeken” töprengő Max Weber után Oliver Zimmer szavait idézi, annak a meggyőződésének adva hangot, hogy a nemzet „inkább az emberi lét érzelmi szférájával függ össze” – éppen ezért a nyelv ápolása a hozzá tartozó kultúrönézet ápolása is. Nyilván nemcsak Tamási idejére, hanem a mára is vonatkoztatva rója föl, hogy a román államhatalom mindent megtett azért, hogy „az ezer esztendeje itt élő magyarok” mondjanak le a magyar nemzethez tartozás tudatáról, még a kulturális nemzettudatról is. Sipos Lajos meggondolkoztató felvetése, hogy a szóránymagarságként, magyarul beszélő román állampolgárként vagy kisebbségként való önazonosítás egyaránt ennek a meg-

nyilvánulása. E gondolatsort követve egyszer csak ott találja magát a *Nem lehet* Makkai Sándorának közelében, csak nem az ő, hanem *A kelet-európai kisállamok nyomorúságáról* érkező Bibó István megfellebbezhetetlen ítéletét idézi: „a kisebbségi lefokozottság elvileg és lényegileg tarthatatlan, képtelen és lehetetlen emberi valóság, elviselhetetlen és megoldhatatlan” létállapot.

Tamásinak főleg az esszéírói és publicisztikai munkássága, továbbá a politikai szereplései árulkodnak arról, hogy ő is a nemzeti kultúra közösségében, ahogy a könyv fogalmaz, „a kulturális és vállaláselvű hazafiságban” gondolkodott – Kodályhoz, Illyéshez, Kacsó Sándorhoz vagy éppen Nicolae Iorgához hasonlóan. A monográfia úgy hangsúlyozza ezt, hogy a gondolkodó közszereplőtől eddig vagy egyáltalán nem, vagy csak elvétve idézett kijelentéseket közül, nyomatékot adva nekik. Így kerülnek előtérbe annak a lapnak, a *Mai Világ*nak a cikkei, amelyek mindeddig még a legteljesebb összeállításokból is rendre kimaradtak. Talán szerkesztői figyelmenlenségéből, gondatlanságból, talán túlzó tapintatból, hiszen volt vélekedés – mégpedig a pályatársáé, az *Újságtól* vele, valamint Nyirővel, Kacsóval együtt kiebrudalt Paál Árpádé –, amely szerint a tulajdonképpen a Magyar Párt által száműzött Tamási oda sodródott „a *Mai Világ* magyarellenes irányú gárdájához”, „ahol őt ugratták be a legfájóbb támadásokba – ellenünk”. A kényszerből állás cserélés körülményei is tanulságosak, de legalább ennyire azok ama cikkek. A monográfus anélkül emel ki közülük egyet-kettőt, hogy a szerzőjüket ért támadásokat szóba hozná. Ismét az olvasókra bízta a mérlegelést, mi bennük a „magyarellenes”. Abban például, amelyikben annak ürügyén, hogy a románok lebuktatták a magyar kémelhárítás egyik emberét, kérelemmel fordul – voltaképp értelmezhetjük úgy is, hogy – a magyar kormányhoz. „Azt kérjük Önöktől, hogy ne nehezítsék meg jobban a mi életünket... Mi fiatal erdélyi generáció

másképpen érezzük Erdélyt, mint Önök. Nekünk nem hasznunk, hanem életünk és halálunk Erdély. Éppen ezért barátságban akarunk lenni románnal és szásszal és mindenkivel, aki Erdélyben született és él.” Hasonló alapállású, ám merészségében még kihívóbb az a beszéde, amelyet 1932 őszén a Balatoni Íróhét keszthelyi zárőnnepségén mondott el. Albrecht főherceget köszöntötte, mondhatni, meghökkenítő módon. Arra az önmagában is furcsa kérdésre keresi a választ, hogy „Erdélyben nem nagyobb-e a magyar írók szabadsága, mint a csonka hazában”, ahol, szerinte, burjánzik az „irodalmi és művészi dilettantizmus”. Arra az immár nem meglepő következtetésre jut, hogy a magyar társadalmi berendezkedés „semmilyen jóindulattal” nem nevezhető korszerűnek, és hogy a román társadalom „sokkal demokratikusabb, mint a magyar”. Keményen állítja: „Mi Erdélyben nem vagyunk magyarok a vallásfelekezet közötti háborúság szításában; nem vagyunk magyarok a magyar feudális birtokrendszer fenntartásában; nem vagyunk magyarok a kapitalista bankpolitika védelmében, és nem vagyunk magyarok az olcsó és a nekünk ártó irredentizmus űzésében és elfogadásában.” Magyaroknak mondta viszont magukat „az osztálykülönbség megszüntetésében” és abban a törekvésben, hogy „egy új és egészséges középosztály” nevelődjék a paraszt- és a munkásrétegekből.

Látnivaló: gondolkodásának fő elemei Németh Lászlóéhoz hasonlítanak itt is – a román berendezkedés demokratikusabb voltáról mondottakat viszont menti talán, hogy a csehszlovák államot, a magyarral szemben, ugyanígy méltatták némelyek, közöttük Móricz Zsigmond. A monográfus még egy érdekes feltevést is megkockáztat: Tamásinak azért lehetett érdekesebb a hangja, mert „szégyenkező irattáská”-jában ott lapult az *Abel (a rengetegben)* kézírata, négy budapesti kiadó visszautasító levelével. Sárközi György, az Athenaeum irodalmi igazgatója szerint is a mű „egy igénytelen vidéki történet, melyet a kiadó nem adhat ki”.

A regény kálváriája később is folytatódott: a második bécsi döntést követően, 1943-ban a magyar királyi honvéd hadtestparancsnokság kezdeményezi, hogy vegyék fel a „tiltott könyvek jegyzékébe”, mert „nem alkalmas a katonaeszmény és a hazafias érzés ápolására”. Hogy miért, papírra róják. Aztán alig két év telik el, és a szerzőt mint az ország közéleti és szellemi vezetőinek egyikét, Kodálllyal, Szent-Györgyi Alberttel, Szőnyi Istvánnal és másokkal együtt képviselővé választja közvetlenül a nemzetgyűlés.

A könyvek, művek hányattatásairól csakúgy, mint a szerző magánéletéről, viselkedéséről, karakán magatartásáról egyébként ritkán emlegetett tényeket hoz fel Sipos Lajos. Hogy az 1954-ben kapott Kossuth-díjból kinek juttatott, névtelenül, pénzt, s ki küldte vissza (Sinka), ki látta benne a szolidaritás jelét (Kodolányi). Az együttérés és az egyetértés talán legszebb pillanatai viszont azok lehettek, amikor és ahogy – Tardos Tibor számol be róla – Déryék perében tanúskodott, holott nehezen küzdhette le magában a félelmet (amit a titkosszolgálati iratok, a besúgói, ügynöki jelentések csak megerősítenek), hogy a *Gond és bitvallás* miatt őt is letartóztathatják. Máskülönb az 1956-os forradalom dolgait a monográfus igen szellemesen adja elő: arra épít, hogy hol nem volt, mi mindenben nem vett részt az ez idő tájt éppen Erdélyben tanyázó Tamási. Figyelme kiterjed a legapróbb részletekre a családjával kapcsolatban is. Feleségei, válásai tekintetében csakúgy tapintatos, mint a „nőügyek” dolgában: pusztán közli, hogy az egyik noteszban szerepel „Pestkörnyéki Éva”, ám nem fűz megjegyzést e furcsa névhez. Miként azt sem taglalja, de azért neves művészekével összehasonlítja – ebben a kötetben korántsem szokatlanul –, hogy különböző időkben mekkora jövedelemre számíthatott (volt, amikor akár fel is vethette a pénzt, volt, hogy koldusszegényen élt). Pártállami jellegzetesség, hogy még a nyugdíja összegéről is az MSZMP titkársága döntött – nem hagyta kenyéren és vízen tengődni.

Szemben azzal, hogy az ő végrendeletét viszont módosították: „a farkaslaki család iga-za” és „az özvegy érdekei” közös nevezőre kerültek a monográfus szerint, aki ezen a ponton bizony fölemlgethette volna a Tamási Áron Alapítvány létét és szerepét. Az is az utókorhoz tartozik, hogy az életrajz tisztázza a temetés körül kialakult, még neves írók, költők között is személyeskedéssé fajult félreértéseket: igazolja, hogy Tamási koporsóját előbb valóban elvitték a Zsilvölgyi Lupényba, s csak onnan szállították a szülőfaluba.

A fentiekből is sejthető, mennyire színes az a háttér, amely elé a monográfia az alkotót állítja. Az életrajzi szerzőt gyakorta s ritkábban a műveket. Ami azt is jelenti, hogy nemigen bajlódik a napjainkban annyira elterjedt fogadtatástörténet vázolásával. A vitákba itt sem megy bele, az összegzése itt sem hiányzik. Utalásából sejthető például, hogy ismeri Ablonczy László szereteágazó mikrofilológiai kutatásait, a (szín)művek szövegváltozatainak összevetését mégsem tartja feladatának. Félne elveszni a részletekben. Hasonlóképpen jár el, amikor – szemben némelyek véleményével – nem az *Ősvigasztalás* szertartásdrámájában jelöli ki Tamási színpadi alkotásainak csúcát. Ugyanez a helyzet, ha egyetértéssel hivatkozik valakire: jelesül Bertha Zoltánra, akinek a *Lélekindulással* kapcsolatos gondolatait mintegy kiterjeszti az életmű java részére. A világtudat egyetemességét emeli ki ő is, azt, amikor nem törik meg a teremtett valóság és az emberi szemlélet egysége, test és lélek, föld és ég harmóniája, amikor a (pogány) mítoszi világ is szabadon lélegzik, mesei és balladai hangulatot árasztva. Mind az elbeszélések, mind a (két világháború között írt) regények sajátosságaiként elemzi ezeket, miközben az elbeszélés mód, az epikai eljárások, eszközök poétikai jellegzetességeire is fényt vet. Amit ezek után, mintegy könyve zárásul, a különböző műfajú alkotások közül az egyetemes magyar irodalmi „kánon” részeként nevez meg, ez a jóslással fölérő kiválasztás semmiféle elfo-

gultságra sem vall. Se nem bőkezű, se nem szűkkeblű: a maradandóság mérlege, e tekintetben is, egyensúlyban van.

(Ellentmondások, I–III.) A három kötet „hősei” szinte felszólítanak a kapcsolódási pontok keresésére. S könnyű kézzel lelni ilyeneket, közöttük is abban az esztendőben, amelyik mind Benedek Elek, mind Bánffy Miklós, mind pedig Tamási Áron életében – s talán kevésbé közhelyes a szó – fordulópontot jelent. 1926 ez, és egy szempontból feltétlenül az ellentmondások éve: össze is köti, de el is választja őket. Ami közös bennük: mindhárman „hazatelepültek”. Legelőbb, 1921 augusztusában Benedek Elek tért vissza a szülőföldre, Budapestről, rá öt évre, 26 nyárelején Tamási, Kolozsvárra Amerikából, valamivel később (egészen pontosan július 6-án) pedig Bánffy ugyanide, illetve Bonchidára, szintén a magyar fővárosból. De hogy még teljesebb legyen ennek a (marosvécsi Helikon találkozónak kezdete, a „szabad munkaközösség” indulása miatt) irodalomtörténetileg amúgy is jegyzett évnek a krónikája: Benedek Elek ekkor (egészen pontosan november 6-án) kapja meg a román állampolgárságot.

Ez utóbbi ténynek aligha tulajdonítható nagyobb jelentőség, mint annak, amit pedig vádlón emlegettek föl, hogy Bánffy, a volt magyar külügyminiszter személyesen a román király, Ferdinánd kezébe tette le az esküt – könnyen beleegyezve Goga és Avarescu kérésébe is, hogy nem fogja vitatni Erdély hovatarozását. Engedelmsége oka: szerinte a magyar kormány feladata s nem az övé vitát folytatni. Az állampolgári esküknek semmiképpen sem lehetett szerepe abban, ami – némely vélemény szerint – kettejük kapcsolatára árnyékot vetett. Nevezetesen, hogy a Helikon első összejövetelére kapott-e meghívót Benedek Elek, vagy sem, távollétében megválasztották-e örökös tiszteletbeli elnökké, vagy sem. Az ügy régóta tisztázatlan. A kép a monográfiákkal sem lett tisztább. Hegedűs Imre János például „botrány”-t emleget, tényként veszi s „bántó esemény”-nek nevezi a meghívás el-

maradását. Azt a mások által is hangoztatott indokot tartva a legmeggyőzőbbnek, hogy az elnöki tisztségre Bánffy tartott igényt (vagy neki tartogatták). Takács Péter is úgy tudja, Bánffyt választották meg az elnöki szerepkörre, s hogy Berde Mária, Tábéry Géza felügyelő bizottsági tagok lettek volna. Mindkét monográfus esetében elmarad a hivatkozás Kós Károlyra, aki több ízben ecsetelte az ügyet, olykor indulatosan is. Féja Gézához, illetve Czine Mihályhoz írt levelei (föllelhetők a Sas Péter gondozta, Mundus megjelentette 2003-as összeállításban) egybehangzóan állítják, hogy Benedek Eleket igen is meghívta Kemény János, sőt, ő, Bánffyval együtt személyesen kereste fel az éppen Kolozsvárott tartózkodó Elek apót, aki viszont biztosítékot kért volna arra, hogy „ő fog elnökölni”. Kós – Féja állításaival vitázva – fontosnak tartja megjegyezni: a vécsi találkozóknak nem volt semmiféle szervezete, szabályzata. Nem volt vezére, elnöke, a háromnapos találkozón „sorban korelnökök és korjegyzők fungáltak, és Bánffy Miklós még korelnökséget sem vállalt”. A bizottsági tagság szóba hozásakor is ismétlődik az öreg hiba: az 1924-es alapítású Erdélyi Szépművéses Céh mint vállalat dolgai összekeverednek vagy a Helikon első, 1926-os találkozója vagy az 1928-ban indított folyóirat, az *Erdélyi Helikon* „működése”-vel.

Bármiképp bonyolódott is a meghívás meséje, a „hiúság vásarán” bármi került is terítékre, bizonyos, hogy a „legsúlyosabb sebeket és a legdurvább sértéseket” a gyermekek „jóságos nagyapója” csak ezután kapta. S ehhez már köze volt Tamási Áronnak is, akit mint az ún. székely írócsoport „fiókját” Benedek Elek korán a szárnya alá vett. Hogy közben mekkora támadásoknak tette ki magát, az a *Szűz Máriás királyfi* körüli heves vita mutatta. Előbb melegen méltatta a regényt, hangoztatva, hogy az író ugyanazt cselekedte, „amit Kodály és Bartók cselekedtek a székely balladák és nóták dallamosításával”, majd amikor Szabó Dezső merő sületlenségnek,

idétlenségnek nevezte a művet, akkor a védelmére kelt, az értékeivel érvelve. Az *Elso-dort falu* írójának válasza valóban túlzás nélkül mondható „elfogult förmedvény”-nek. Közönséges beszéd, de legalább egyes – korunk képmutató kritikusi, klasszikus életművek farizeus fumigálói így még tanulhatnak is tőle. Többek közt ezeket írja: „A Szent Öreg bizony írónak nagyon-nagyon cingárka, igen jelentéktelenecke volt egész világ életében [...] Íme: hirdetem az ős Hungária minden tája felé: megöljük a Szent Öregeket. Kipusztítjuk őket becstelen koruk minden hazugságával, bűnével, szajhaságával. [...] Kusti a sírba, Szent Öregek, helyet a tiszta fiataloknak!”

Itt, nyilvánvalóan, nem az a helyzet, hogy gyilkos ellentétek feszülnek egymásnak, hanem hogy gyilkos ellentétet feszít az egyik a másiknak. Hasonló hevességűt a monográfusok mások esetében nem ismernek, noha rágalomnak mindegyikük ki volt téve. Még Tamási Áron is: 1944 végén zsidóbérencnek mondják, katonaszökevénynek, ami miatt talán mégsem „nehezen értelmezhető” az Erdélyből való elutazása. Az ellentmondások, a szelídebbek közül is, inkább eszmei természetűek, semmint személyiek, személyesek. A három könyv különösen két kérdésben nehezen jut(na) dűlőre egymással. Az egyik a helikonisták szerepének, jellegének és jelentőségének megítélése, a másik, ettől elválaszthatatlanul, a transzszilvanizmusé mint kisebbségi ideológiáé.

Fölöttébb meglepő, hogy a „marosvécsi társaságot” nem Benedek Elek, hanem Bánffy Miklós monográfusa állítja görbe tükör elé. „Esztetizálás”, amit a tagság végez – állítja róluk, szerinte csupa „csak lírizáló széplelkű” tartozik hozzájuk. Hogy naponta bosszantják őket a „magukat a politikai közéletben aktivizálók”, gróf Bethlen György, a Magyar Párt elnökének hívei. És hogy, a *Pásztortűz* az (a folyóiratuk), „amelynél jobban és haragosabban lehetett melegíteni a lelkeket és kedélye-

ket”, mint az *Erdélyi Helikon*nál. A szerző efféle lírizáló megjegyzéseivel nem az a baj, hogy a szakirodalom megállapításai helyett pusztán a saját megérzéseire támaszkodik, hanem hogy már az alapállása ingatag, hibás is, téves is. A helikonisták, a marosvécsiek ugyanis éppúgy írtak az egyik folyóiratba, mint a másikba. Legfeljebb ideig-óráig ha volt ellentét közöttük. Az pedig nem irodalom-, hanem politikatörténeti felvetés, hogy szemben Bánffyyékkal, Kósékkal, Tamásiékkal milyen programok előterjesztésében (és persze: megvalósításában) jeleskedtek gróf Bethlenék, akikről még azt is megtudjuk, bizony, hogy „sásfészkiük” neve, Drág, „ráspolyosabban” hangzik, mint Marosvécsé. Ebben az összefüggésben aztán szinte már dicséretnek számíthat, hogy sem Hegedűs Imre Jánosnak, sem Sipos Lajosnak nincs elmarasztaló véleménye egyik Helikonról sem, a folyóirat korszakos jelentőségét méltányolják, az egész romániai magyar írógárda legjavát összefogó csoportosulást pedig annak tartják, ami, „szabad munkaközösség”-nek.

Még meghökkentőbb, amit Takács Péter a transzszilvanizmusról feltételez, állít. Hiába ismeri Pomogáts Béla alapvető munkáját – olyan, mintha Gaál Gábor szellemében ítélkezne. Kődös, de nosztalgikus eszmekörként rajzolja le, olyannak, amelyik „megfertőzte” Bánffyt (aki, igaz, korábban volt már a „predestináció tanával fertőzött kálvinista művész” is). Politikai illúziókat emleget, köztük azt, hogy Erdélyben létre kell(ene) hozni a keleti Svájcot. Nos, ha csak nem vagyunk egy véleményen Sánta Ferenc *Húsz órájának* (lecsúszott) arisztokrata hősével, aki szerint „Illúzió, kedvesem, minden illúzió!”, akkor – a Benedek-monográfia nyomán – egyetértően hivatkozhatunk dr. Caius Brediceanura, a román kormány miniszterére, aki 1922 nyarán így nyilatkozott: „A magyarok maradjanak meg magyaroknak, de meg kell találniuk az összekötő kapcsokat ebben az országban a románok és a magyarok között. Én ismerem a helyzetet, és más

megoldást Erdélyre nézve nem talállok, mint a svájci kantonrendszert. Románia mai helyzetének más megoldás nem felel meg.” Hogy aztán mégis más megoldást választottak, ez aligha vonja kétségbe a gondolat mai napig érvényes voltát. Még ha a transzszilvanizmus mint – volt róla szó – a magyarságtudat, a nemzettudat helyi változata maga is sok változáson esett át. S egy politikusi-írói pályaképnek csak megengedhetetlen hibája, ha ezekről az eltérésekről – például a kiváló Láng Gusztávot mellőzve – nem ad számot. Nem szól sem a népi, a történelmi, sem a mesianisztikus, a föderalisztikus elképzeléseiről, a morális elvekre alapozásáról. Mindarról, amit Sipos Lajos magától értetődően feszeget, nem kerülve meg azt sem, hogy a Bánffyánál, Tamásinál ifjabb nemzedékek már olyan (transzszilván) művészetet (irodalmat) akartak, amely „nem tanít és nevel”, nem „revidálja a történelmet”, semmiféle cél érdekében nem helyezkedik valamiféle „erkölcsi magaslatra”, ugyanakkor „szerves része annak az életnek, amely itt él egy közösségben”. A Tamási-monográfia mutatja, hogy az erdélyiséggel akár mint „kiürült jelszó”-val is érdemes szembe néznie egy magára adó irodalomtörténésznek. Ha csak különböző kényszerek másfelé nem viszik, ha csak nem az öncsonkítást választja. Mint – megdöbbenően szomorú példa – Benedek Marcell tette édesapja legértékesebbnek tudott könyvével, az *Édes anyaföldemmel*, amikor (1959-ben) nemcsak hogy hozzájárult a mű mintegy felének elhagyásához, bizonyos részek jelzés nélküli törléséhez, hanem még az előszóban meg is indokolta e herélést. „Ezt a második kötetet sokkal erősebben átszövik az akkori időszerű országos politikai problémák és személyi vonatkozások, semhogy új kiadása időszerű lenne” – írta, és sorai esetleg magyarázatul szolgálhatnak ahhoz, hogy miért volt róla Kós Károlynak annyira megsemmisítő a véleménye, a *Magyar Irodalmi Lexikon* I. kötete után, s még korábban, Kolozsvárról távoztakor

Gaál Gábornak, aki így vélekedett róla: „...jó, hogy elment, mert nem nekünk valók az ilyen nagyképű árnyékszékelyek”.

Ha ez előbbieknél kevésbé lényeges ellentmondásokat, lapszusokat, ténybeli vagy stílári tévedéseket, tévelygéseket keresne valaki, található, szép számmal, bőséggel belőlük. Kivéve, ismételjük, Sipos Lajos munkáját, amelyiknek legfeljebb egy-két kitételével lehetne visszafogottan vitázni az árnyalt(abb) fogalmazás igénye szerint. Például az egyik korai cikke, a *Tiszta beszéd* dolgában, hogy egyáltalán megengedte-e a kor (művelődés)politikája az „országos bajok” fölelvetését, nem azoknak volt-e igazuk (Szántó Györgynek például), akik a Tamásitól kárhoztatott „sereges múltba gyaloglás”-t azért sem kifogásolták, mert a jelen legmélyebb bajairól, a cenzúra miatt, *nem lehet*, nem szabad beszélni. Kérdéses az is, hogy 1949 táján kijelöltetett-e, volt-e a Petőfi-Ady-József Attila „fővonal”, aztán, hogy Sarkadi Gál János történetében vagy a *Veréb-dűlő*ben a közös gazdálkodás valóban mint eszmény jelent-e meg kritikátlanul. Hegedűs Imre János több aligha bizonyítható állítással lep meg, például a népi-urbánus vita „nyitányá”-t Benedek Elek egyik cikkében lelve föl. Az is egymásba csúsztatása az eseményeknek, hogy Móricz az iszonyatos első világháború és a „tomboló forradalmak” után tűzte volna a zászlajára a „Hagyd a politikát, építkezz!” jelszavát – (másoktól átvett) folyóiratát, a *Kelet Népet* indította így. Súlyos kijelentés aztán, hogy Babits és Kosztolányi, Móricz és Tóth Árpád akár csak „ideiglenesen” is, de behódoltak a kommunisztikus eszméknek. Itt van aztán a *Tebenned bíztunk...*, a reformátusok zsoldára, amelyet a szerző (ha katolikus) szentségtörően a 40.-nek nevez, holott a 90.-ik. A megfogalmazás sutaságairól vagy túlhajtásairól is lehetne szólni, ha mernénk, de bártortalanná tesz a megjegyzés a kutatókra, szerinte gyakran jellemző rájuk a fontoskodás és a szörszálhasogatás. Ezért az olyan képíleg ellentmondásos mondatai helyett, mint hogy a prózáirót

„beskatulyázták a népnemzeti irány cellará-csai mögé”, másmyleneket idézünk, szellemeket, a hősétől: Manapság nehezen követhető hitvallását: „csak az a valamennyire egész ember, kinek könnyű a toll s nem nehéz – a kasza”. S aztán ózdkodását, hogy ne ünnepeljék, mert a jubilálás „voltaképpen féloldali szélütés”. Legvégül válogatás a filológusnak meglepően hanyag Takács Péter sajtóhibáktól máskülönben is hemzsegő könyve botlásaiból. Hogy Bánffy 1920-as londoni útját nemegyszer 1820-ra teszik, az még olyan elütés, mint a vonatozik helyett a vonatkozik, a gondtalan időszak helyett a gondatlan stb. Az is hátha csak számhiba, hogy az Osiris egyik 1966-os könyvét jelöli meg forrásként, holott ekkor még nem létezett a kiadó. Ám hogy nem mindennek a nyomdászok figyelmetlensége az oka, az több példával is tanúsítható lenne. Találomra, az egyik: Bánffy hazatérésével, beilleszkedésével kapcsolatban az szerepel, hogy „Kolozsvárra

települése pillanatától felfegyverkezve hadakoztak az *Utunk* és a *Korunk* köré csoportosuló baloldali publicisták, írók, költők, politikusok” ellene. Az *Utunk* 1946-ban indul, húsz évvel később, hogy Bánffy hazaindult. A másik mulattatóbb, noha egy tragédiát idéz. A drámaíró keríti itt sorra, példalózáván, hogy a nézőtérről „áradni kell a szereplők és a színpad felé a fluidumnak, s annak a bizalomnak, amelyikkel elhiszik, hogy Júlia belehal a szerelembe, s Hamlet utánamegy, mert csak így teljesülhet be a boldogságuk”. A helyzet eme alakulásáról olvasván csak aggodalmaskodhatunk, hogy mi lesz a másik szerelmi kettős, Ophélia és Romeo sorsa...

Mindezek után az lenne mulatságos tán, ha dicsérni kezdenénk e köteteket. Pedig mindegyik tartalmaz annyi értéket, adatokban, tényekben felhalmozott tudást, hogy ezt tegyük. A színvonalukról esett elég szó úgysis, unásig.

MÁRKUS BÉLA

Hol vagy, Csokonai Vitéz Mihály?

Juhani Nagy János: *Mihály könyve*

z elébb Hatvani István professzor áldásos közbenjárásával föltá-

masztott – vagy más megközelítésben: meghalni nem engedett, tetszhalott állapotban tartott –, a sírból a temetés után mintegy kilopott, majd a számára (ezek szerint csak majdnem) végzetes tudógyulladásból szépen kikúrált, kigömbölyödött, megszépített, utóbb a jövőbe, jelesül a XXI. századi Debrecenbe transzportált Csokonai Vitéz Mihály egy Piacz utcai antikváriumban a saját műveit kéri az eladótól. A kritikai kiadás elfogyott, mondják neki, amiből nem ért ugyan semmit, de kézbe kapja a *Dorottya* egy a költőnek tetsző külle-

SZAMÁRFÜL KIADÓ,
2007

mű kiadását (Diákkönyvtár, Szépirodalmi), az egyetlen munkáját, me-

lyet életében nyomtatásban láthatott, sőt néhai barátja, néhai Domby Márton a költőről készült életrajzi könyvecskéjét is megkapja. Jegyezzük meg, mielőtt a kronológia zavarba ejtő tévedésein töprengene bárki, hogy bár Hatvani professzor jóval Csokonai előtt, 1786-ban már meghalt, de mintegy főpróbaként maga magát is föltámasztotta egy famulus segítségével. Tehát mielőtt Csokonai életre keltéséhez, nagy átváltoztatásához és jövőbe utaztatásához fogott, formálisan és jogilag rég a sírban volt: a regény szerint viszont e közben egy

Debrecen környéki, „parlagi” templomromban vígan éldegélve fantasztikus találmányain dolgozott, s készült Csokonai életútja nem hivatalos változatának gyakorlati kivitelezésére. A Hatvani-féle büvtudomány tehát a történések azonos idejébe, 1805-be telepíti a két embert (meg a kideríthetetlen korú famulust), a volt tanárt-tudóst és a kedvelt tanítványt. A bűvös masina pedig nem is a vágyott, a megénekelte XX. századba, hanem még messzebb, talán 2004-be penderíti Vitézt, s épp akkor, amikor Szabó Magda könyvheti megnyitóját közvetíti a televízió. (De persze élhetünk a gyanúperrel, hogy miként Ádám is csupán álmodja a jövőt – és a múltat –, Vitéz Mihállyal sem történik más, mint hogy a „professzor szokásos szemfényvesztéseinek” áldozataként álmodja, amit látni vél: e tekintetben a szerző nem tesz bizonyossá semmit.)

Vizsont ha csak egy kicsit odébb löki a masina Vitéz Mihályt, például 2007 könyvhetére, akkor Csokonainak három friss mű is fölkelthette volna a figyelmét az antikváriumban (tekintve, hogy a könyvek e korban gyakran már megjelenésük napján feltűnhetnek az antikváriusok polcain): Bálint Péter, Ballai László és Juhani Nagy János Csokonai-regényeiről beszélünk. Mindhárom a debreceni regénypályázaton nyert díjat, Juhani Nagy János Csokonai-regénye épp a másodikat, s ebben, a most szemügyre veendő, *Mihály könyve* című opus zárlatában bóklászik Vitéz Mihály ama Piacz utcai könyvesboltban a saját művei – meg jövője – után kutakodva. Ha a szerző még egyet csavarint a történeten, Csokonai lapozgathatta volna azt a könyvet is, melyben Csokonai a Piacz utcai könyvesboltban lapozgat egy könyvet...

Persze találhatott volna Vitéz Mihály egyéb, számára igen érdekes munkát is a polcokon, méghozzá fölösen: szembesülhetett volna azzal a szívderítő ténnyel, hogy tragikus életútja, kudarcos szerelmi élete, költői küszködései, folytonos megalázkodása és megalázottsága, pénztelenség, állás-
lanság, éhezés, nyomor, betegség hány s milyen fantáziadús novella, versezet, regény, dráma (meg dramolett) kifundálására ösztönzi a késő utókor számos tollforgatóját. Ha kicsit gazdagabb a regénybeli antikvárius készlete, akkor a XXI. századba csöppent – kisimult arcú, kiszőkített fűrtű – Csokonai tapasztalhatta volna – késői elégtételként –, hogy bár életében kudarc kudarcot követett; hogy a kortársai – kiadott művek híján – meg sem tudhatták, miszerint a magyar irodalomtörténet egyik géniuszával él a XVIII–XIX. század fordulójának éveit: a boldog XX. (és XXI.) század éppenséggel jól tudja ezt. Igen jelentős a Csokonai-recepció, mondhatta volna például Vitéznek a bolti elárúsító, s azt is: a szakirodalmi bőség mellett a primér, Csokonai életét feldolgozó szépirodalmi művek száma nemkülönben gazdag.

A sokféle, lehetséges irodalmi minta, előzmény közül aligha került volna el a suhogó, lila jogingban jövőt járó Csokonai figyelmét, hogy például Szigligeti Ede népszínművet (*Csokonai szerelme*, 1855) írt Csokonairól, Móricz novellát (*Lábnymok a porban*, 1911)) s drámát is (*Csokonai*, 1913), a *Légy jó mindhalálig* című regényének Nyilas Misije is Csokonai szellemnyomait keresi Debrecenben és a Kollégiumban. Hogy regénnyel áldozott Csokonai emlékének Kiss Tamás (*Kedv, remények, Lillák*, 1985), Csathó Kálmán regénnyel meg drámával is (*Földiekkel játszó égi tünemény*, 1924, *Lilla*, 1928). Kuncz Aladár (*Nyugat*, 1921) *Karácsonyi látomások, Vitéz Mihály a halál révén* címmel az 1805. január 28-ai „halálnapról” ír „látomásos” prózát, „dramolettet”, melyben a halálban fölmagasztosuló költőnek állít emléket: de persze a valóságosnak, nála a halál beállta egyben a történet vége is – Juhani Nagy János könyvében a kezdete. Szívós Zsigmond ugyancsak drámát írt Csokonairól (Bakony, *Nyugat*, 1924), mely ezernyolcszázban, a Bakonyban, egy nemesi portán játszódik, Lilla már asszony, s találkozik Vitéz Mihállyal, aki épp ott próbál a

legkevesebb önmegalázással mecénások után kutatni. Szabó Magda (*Macsák szerdája*, 1986) és Páskándi Géza (*Diákbolondító*, 1976) is drámával adóztak Csokonai emlékének: egyikük a Kollégiumból való kiűzetés politikai-ideológiai okain medítál, másikuk főképp a zseni természetrajzát vizsgálja. S egy új Csokonai-dráma, G. Nagy Iliáné (*Csokonai – a kicsapott diák*, 2003), ugyancsak a kollégiumi történetet teszi bonckés alá. Hogy mit szolt volna e Csokonai-képekhez a föltámasztott Vitéz Mihály, ugye, kérdés, de az tény, hogy a Szabó Magda-féle televíziós költőportré teljességgel kihozza a sodrából, magában boszorkánynak nevezi az írónőt, nyilván annak kivételes empátiája okán. Konkrétabban: „Ez szimpliciter érthetetlen” – sziszegte Vitéz. – Honnan tudja mindezt?”, mármint, hogy Lilla „gyáva, polgári szűz” volt, „süket és vak”, aki nem értette meg, hogy „Apolló gyermeke” vall neki szerelmet. (A szerző össze is ismerteti Csokonait Szabó Magdával, s e kegyes dramaturgiai aktussal mintegy teljesíti az írónő gyermekkori vágyát: valamiképp közel kerülni a poétához, ha már feleségül nem mehetett hozzá.)

Ha a jövőbe ruccant Csokonai nem láthatta is, talán a szerző látóterébe belekerültek e művek is szakmai előtanulmányai során, az pedig biztosan állítható, hogy – a regény lábjegyzeteinek, a szövegközi megjegyzéseknek, utalásoknak, a kötet végi Függelék „Vendégül látott szerzők” című névsorának tanúsága szerint – több tucatnyi korabeli és jelenkori filozófiai, művelődéstörténeti, irodalmi, fizikai-kémiai s egyéb szaktudományi mű fordult meg a szerző kezében, illetve a számítógép monitorán a regény formálása során. Ami annyit is jelent: szinte későbbi kutatások forrásanyagává válhat a *Mihály könyve* maga is. A *Mihály könyve* szerzője igencsak jártasnak bizonyul e tárgykorban, s láthatóan csak elmélyült szakirodalmi kutatások után fogott hozzá dúsan dokumentált, a korabeli valóság tényanyagait meg a röpke fantáziát

szellemdúsan kombináló, mágikusan realista regénye formába öntéséhez. Amint maga is írja: „újságkivágások, opusok, tomusok, tanulmányok, értekezések, dolgozatok, diszsertációk, monográfiák és egyéb irományok voltak” a keze ügyében a *Mihály könyve* megírásakor, azaz: óriási forráskutatás előzte meg a regényírói munkát.

De két munka, a Domy-féle életrajzon kívül – ez teljes biztonsággal állítható – különösképp ismerős lehetett Juhani Nagy János számára. Az egyikre csak a szerző nevével utal, a másiktól idéz is. Az egyik Fehér Béla *Zöldvendéglője*: benne nem Csokonai, hanem a jól ismert kortárs, a Hadházon praktizáló Földi János orvos jelenik meg a XX. századi faluban, s kezd el a maga korának tudása és gyakorlata szerint orvosolni, miközben a szerző a mágikusan tologatható, formálható, átjárható regényidőben beszéli el a valóság és a valóság feletti, tapasztalati és képzeleti szintek eseményeit, regénytörténeit: s hasonló regényszerkezet, időfogalom-értelmezés jellemzi a *Mihály könyvét* is. A másik, forgatott mű egy mese, s jó okunk van feltételezni, hogy ez a szöveg könyvének címéhez is ötletet adott Juhani Nagy Jánosnak. Ortutay Gyula Fedics Mihály mesemondótól gyűjtött egy mesét Csokonairól (s közölte azt a *Nyugat* 1940/6. számában is). Ebben a költő, a protestáns debreceni poéta, a pápához megy, s beáll hozzá inasnak. S ott titokban naponta lemásolja azokat papírlapokat, melyeken két galamb üzen, tanácsot adva földi dolgaihoz a pápának. Egy könyv lesz ezekből a lapokból, amely „minden titkot magába” foglal. Mihály könyve, az a saját kezűleg lemásolt könyv mintha Csokonai önön életét szedné szavakba. Persze akad egyértelműbb utalás is a címválasztás okát illetően: az antikváriustól véletlenül – fizetés nélkül – elhozott Domy-életrajz válik eme akaratlan szocializációval *Mihály könyvévé*. A alapszituáció ugyanakkor némileg ellentétes a *Zöldvendéglőben* és a *Mihály könyvében*: a Fehér Béla-könyvben a múlt alaposan átalakítja a jelent, hiszen Földi or-

vosi tudománya hol kevés a gyógyításhoz, hol meg csodaszámba menően sok is. A jövővel, melybe annyira vágyakozott, Csokonai viszont nem sokat tud kezdeni. A szerző sem: a nagy attrakciónak, az időutazásnak valójában annyi a főhős számára értékelhető tapasztalati hozadéka, hogy Vitéz Mihálynak a boldog jövőben semmi keresnivalója nincs. Találkozik egy Lilla nevű lánnyal, de ez a Lilla nem az a Lilla: ez annak a hajdani, Kató nevű hullamosónak valahányadik leszármazottja, aki a halott Mihályt, Hatvani utasítására, egy csodakeverékkel életre galvanizálja. Találkozik Szabó Magdával is: de minek? Látja a Nagytemplom előtt Győzike koncertimitációját: de azt is miért? Látja a televízióban saját magát, s hallja, amint a vörös szájú „boszorkány” az ő életéről beszél: nem érti. A levonható konklúzió: fölösleges, értelmetlen és hiábavaló volt a jövőt megismerni. Nem hat rá, s a jövő sem változtatja meg Vitézt. Nincs mit kezdeniük egymással: hiába vágyakozott a jövő századba, Csokonai egyetlen élhető és elviselhető létközege a saját kora lehet. Ez általános tanulságnak sok is, kevés is. Mihály részegen kibotorkál a temetőbe, s mit ad isten, épp saját – most az emlékmű áthelyezése miatt felbontott – sírgödörébe esik. A folyton kavargó debreceni szél azután viharrá erősödve órák alatt beborítja a testet homokkal. Hogy Domby Márton Csokonai-életrajzának sáros lapjai miképp kerültek a sír környékére, rejtély maradt a munkások előtt.

E meglátogatott jövő leírása a könyv sikerületlenebb fele – a kisebbik fele szerencsére. A szerző itt jobbára panelekkel dolgozik: a dialógusok itt sem nélkülözik a szöveghumort, de többnyire típushelyzetek, típusreakciók és típusmondatok volnának hivatva jellemezni a megismerni annyira vágyott kor silányságát, felszínességét is, nemcsak a költő által értelmezhetetlen különösségeit. Az elbeszélő látószöge persze változatlanul kettős. Ez részint Csokonaié, aki – ebből következően – a televíziót színes ládikának nevezi, benne a képeket ele-

ven festményeknek, a mobilt szelencének, melyből időnként muzsika hallatszik, Győzike mikrofonját kukoricacsutkának. De a mindvégig ironikus elbeszélő is jelen van, s folyvást kibeszél a történetből, magyaráz, érvel, dokumentumokat idéz. A távolságtartása viszont erősebb, mint a regény első felében: a történet, a leírt kor s eseményláncolat alkalmatlannak tetszenek arra, taszítóbbaknak annál, hogysem az elbeszélő és az elbeszélte hasonlóan meghitt viszonyba kerüljön egymással, mint a mű első, terjedelmesebb felében. Abban tehát, amely Csokonai alanyi jogon birtokolt kora, s melynek kultúrtörténeti, történelmi megrajzolásában, jellemzésében észlelhető örömmel és élvezettel merül el a szerző: aki itt annyira az elbeszélő bőrébe bújik, hogy egygyé is válik vele.

A könyv, a regény igazán sikerült, ironikusan szellemes fele tehát ez a meghatározhatatlan idejű nagyobb szakasz, melyben a föltámasztott Csokonai élni kezdi a halál utáni életét. Juhani Nagy Jánost a maga *Mibály könyvében* nem a múlt, nem a Csokonai-életút történései s nem is a szépirodalmi feldolgozások, a szaktanulmányok, monográfiák többé-kevésbé szokványos alapkérdései izgatták. Nem érdekelte például, szó sem esik arról, hogy miért s miképp alakult úgy a Lilla-szerelem, ahogyan s amiképp alakult. (Csak abban a megjegyzésben, mely szerint: erről szó se essék, s a kiábrándítóan más, XXI. századi Lilla hívja elő röpké képzelgésben Vitézből ama hajdani, dunaalmási elődje arcát. Vele épp megtörténni látszik, ami az ős-Lillával nem történhetett, ám akkor hazaér a kamionos barát...) Az sem izgatja Juhanit, milyen viszonyban állt a város a Kollégiummal, a Kollégium a várossal, s mindketten a kezelhetetlen zsenivel. S másfelől nem érdekelte a nagy irodalomtörténeti kérdés sem: hogy tudniillik szülővárosa ellenére, annak „renergátjaként” lett-e naggyá a költő (ahogyan Kazinczy vélte), vagy ellenkezőleg, a „város hagyományiból nőtt ki” a poézise: ahogyan Julow Viktor állította monográfiájá-

ban. A *buta maradiság gyönyörködött a zseni elnyomásában*, a kollégiumból való kiűzetésében, vagy „a korabeli Magyarország egyik legerősebb kisugárzású kulturális központjában” élt Csokonai, s kaphatta e várostól a költőlet legnagyobb indítékait? Juhani Nagy János regénye nem foglalkozik a múlttal meg az élő Csokonaival.

A regénytörténet a koporsóban fekvő költő reakcióival kezdődik. (Az „újrakezdések költője”, idézi egy helyütt a szerző Debreczeni Attila könyvének címét, mintegy szó szerint értelmezve azt.) A halott – félhalott – mindent hall, viszont – értelemszerűen – semmit nem lát. Amit hall, a gyászbeszédeket, az ingerli, bosszantja, s olykor virtuális kacajra is fakasztja. Ez a hallhatatlan kacaj megadja a regény hangulati alaptónusát: az elbeszélői ironia meghatározó modulációja a történetmesélő narrátornak, az elbeszélő viszonya saját fikciójához a kellő mértékben komolytalan. Ugyanakkor például Hatvani professzor tudományos ügyködései, fizikai s vegyszeti játéka, valaha volt találmányai nem nélkülözik a szerző általi szakszerű, vagyis az ugyancsak második életét élő professzor előző életében elért eredményeinek, akkor – legálisan – végzett kutatásainak a valóságnak megfelelő bemutatásait; másfelől komikus helyzetek tömegében válik maga is komikussá a jövőbe piszkálni óhajtó Hatvani. Egy nagyerdei, Pallagon levő, lakhellyé alakított romtemplom lesz a világtól elvonulni kénytelen triumvirátus: a holt-eleven Csokonai és Hatvani, valamint az élelmezésről, a technikai eszközök, vegyszerek folyamatos beszerzéséről gondoskodó famulus otthona. A professzor itt készül, sűrű filozófiai elméncedésekkel szórakoztatva magát, társait, valamint az olvasót az időgép megépítésére. Itt gyógyul s alakul át testileg és lelkileg Csokonai. Hatvani lefagyasztja arcáról a himlőhelyes bőrt, meggyógyítja a beteg tüdőt, felhizlalja a zörgő csontú poétát, haját lenyírja, s – nincs új a Nap alatt – hidrogénnel kiszőkíti a tincseket. A lélek magától idomul: a költő mint-

ha feledné, hogy poéta. Verset már nem szerez: a regényíró arra mágikus játéka közben sem vállalkozott, hogy Csokonai nevében posztumusz verseket írjon. A botanika lesz a mohó érdeklődéssel kutatott területe Vitéz Mihálynak: meg a szerzőnek. A botanika és a gasztronómia: utóbbi remek lábjegyzetes receptleírásokban is megnyilvánul. Mielőtt a jövőbe indul – vagyis, amíg Hatvani az időgépen matat, esetleg, amíg a szemfényvesztő műveletet előkészíti –, Csokonai nyakába veszi a világot, s amolyan vándor orvosként, pontosabban vándor gyógyszerárusként, olejkárként bejárja a felvidéktől Erdélyen át a Kaukázusig Európa és Ázsia számos vidékét, városát. Annak megfelelően, ahogy a Fedics Mihály mesélte: „jött, ment, kalandozott”. Ha életében nem tehetné Vitéz Mihály, holtában a regényszerzőtől megkapta a világlátás nagy, tapasztalati lehetőségét is a jövő megszemlélhetősége mellett: Juhani Nagy János, az ő meséjével kiigazítja a szituációkat. De ahogy a jövőből, a nagy világutazásból is hazavágyik s hazajön, hazakerül Csokonai: Debrecen számára az alfa s az ómega.

S mindeközben, a való s a való feletti történetrétegek laza keveredése nyomán a regény a korabeli Debrecen s a Tiszántúl, meg a célba vett, bejárt vidékek élvezetes és pontos kultúr- és tudománytörténeti, várostörténeti, népismereti, néprajzi s egyéb leírását, megörökítését is elvégzi. Gyógynövényeket, orvosló eszközöket, ételfajtaikat, néprajzi szokásokat mutat be az író, bölcséleti okfejtési, filozófiai utalásai esetenként korrajzértékűek: más esetben éppen nem, mert a való és a kitaláció derűs keveredése tapasztalható mindvégig a regény szövetében. Kiváltképp kedveli a szerző lábjegyzetekben rejlő tanító lehetőségeket: közismeretei, népművelő célzatú információi, megjegyzései egészen pontosan 333 darab lábjegyzet formájában öltenek testet. Ezek a lábjegyzetek elárulják azt az írói szándékot is, hogy bár a könyv elbeszélte története merő fantázia, de az a jó, ha az irrealitás dokumentálható realitásokon tanyázik.

Vagyis Juhani Nagy János az olvasót a valahai, XVIII. század végi, XIX. század eleji Debrecen létezett, valóságos képével óhajtja megismertetni, egyértelmű nevelési szándékkal. Így kapunk pontos leírásokat a református Kollégiumról, Kató József hullamosó lucskos káposztájáról, a debreceni „kertsek” mibenlétéről, a Városháza működéséről, a korabeli színészgázsikról. Megtudjuk, ki használta először a biológia szót (Lamarck), a világosság kifejezést (Kazinczy Ferenc), hogy mi a szürke hályog latin neve (cataracta), s persze az is előfordul, hogy a szerző szándékosan elkövetett tévesztésre hívja fel az olvasó figyelmét: mint teszi ezt abban a kérdésben, hogy fordíthatott-e 1805-ben Szilágyi Sámuel Voltaire-t. (Nem, de a könyvben mégis fordít.) Az 1820-as debreceni csatornázásokról ugyanúgy kapunk adatokat, mint Kassa 1805-ben mért lélekszámáról vagy Napóleon 72 darabos étkezlétének darabjairól, latin kifejezések, szólások magyar fordításairól, vagy az „elektromi battériás villám” mibenlétéről (szikra). De például egy Hatvani professzor által adott disznótoros vacsora részletes fogásleírásai mellett Aiszópusz görög íróról is megtudunk egyet s mást, s a kollégiumi tanszékek és tantárgyak, a korabeli gyógyolajok, balsamok, gyógyfűvek szakszerű ismertetése sem teszi annyira tudományossá a könyvet, hogy ne kaphasson benne bőséges helyet a debreceni tokány, illetve a

debreceni páros kolbász elkészítésének részletes kifejtése. Vagy ott van a 329-es lábjegyzet: Csokonai sírjának 1953-as feltárási körülményeinek tüzetes, a Déri Múzeum adattárából vett leírásával. Ebbe a feltárt gödörbe pottyan bele a részeg Csokonai, midőn 2004-ből a rakoncátlankodó jövőgép, netán az álom visszaröpti, csak nem Hatvani mellé Pallagra, hanem a sír emlék áthelyezési munkálatainak kellős közepébe. Pontosan arra az éjszakára, 1953. január 8-án, amikor a feltárási dokumentumok szerint a régészeti vizsgálatok a helyszínen befejeződtek, de a sírbetemetés, a tereprendezés még nem. Ezt a munkát azután jórészt elvégezte az éjszakai homokvihár, s a hol nyugszik valójában Csokonai Vitéz Mihály nagy régészeti, embertani, irodalomtörténeti kérdését (mert, hogy a valóban feltárt sírban legkevesebb három valahai ember csontjai heverték rétegesen egymáson) szerzőnk még egy talányos mozzanattal megfejeli: mivel a regény szerint belezuhant, talán most már valóban a sírban nyugszik a jövőben tévelygett Csokonai Vitéz Mihály.

Akár azt is el tudjuk képzelni, hogy ennek a talánynak a bővebb ki- és megfejtésére egy újabb regényben vállalkozzék a Csokonait és Debrecen minden jel szerint erősen szerető, élvezetes humorú Juhani Nagy János.*

CS. NAGY IBOLYA

A Hítel novemberi számának szerzői

<i>Ablonczy László</i> (1945) Budapest	<i>Kerek Imre</i> (1942) Sopron	<i>Sipos Lajos</i> (1939) Budapest
<i>Cs. Nagy Ibolya</i> (1946) Debrecen	<i>Kiss Dénes</i> (1936) Budapest	<i>Tardi Sándor</i> (1938) Budapest
<i>D. Molnár István</i> (1941) Debrecen	<i>Magyari Barna</i> (1965) Szeghalom	<i>Taxner-Tóth Ernő</i> (1935) Budapest
<i>Fecske Csaba</i> (1948) Miskolc	<i>Márkus Béla</i> (1945) Debrecen	<i>Tőkéczi László</i> (1951) Budapest
<i>Gál Sándor</i> (1937) Kassa	<i>Nagyatádi Horváth Tamás</i> (1974)	<i>Vigh Károly</i> (1918) Budapest
<i>Görömbei András</i> (1945) Debrecen	Zámoly	<i>Zagajewski, Adam</i> (1945) Krakkó
<i>Holewiński, Waclaw</i> (1956) Varsó	<i>Ifj. Sípka Sándor</i> (1945) Debrecen	<i>Zsávolya Zoltán</i> (1968) Budapest

* Juhani Nagy János 2007 augusztusában, ötvennégy éves korában elhunyt.

Költő lengyel és magyar hazában

Konrad Sutarski három budapesti kötetéről

„Csak ott / délen, Budapesten / szól másként az ének / másként rendeződnek a szavak / a kötésekben még átüt a vér / ott a szentestén a megolvadt viasz is könnyé / válik” – írta Konrad Sutarski „az 1956-os magyar tragédia emlékének” szentelt, a forradalmi év karácsonyán keletkezett versében. A *Szenteste* a több mint negyven éve hazánkban élő lengyel költő *Kettős hazában*, illetve *Na podwójnej ziemi* című, Budapesten 2005-ben megjelent kétnyelvű kötetében olvasható. Ennek lengyel nyelvű része ugyanakkor, ugyancsak a magyar fővárosban külön is napvilágot látott. A vers véletlenül maradt ki a lengyel lírikusoknak és prózaíróknak a magyarországi 56 élményéből született, e sorok papírra vetője által szerkesztett évfordulás antológiájából (*Lengyel tollal a magyar Októbertől*, 2006). Benne van viszont – Sutarski korábbi kétnyelvű kötetét (*Z dala od najwazniejszych dróg – Távol a legfontosabb utaktól*, Krakkó, 1993) után ismét – „Az 1956-os magyar tragédia emlékére” keletkezett másik verse, a *Katalin*.

A két 2005-ös kiadvány, magyar- és lengyelországi támogatóknak köszönhetően, egy Poznańhoz, a lengyel '56 városához és egyben Sutarski szülővárosához kötődő neves kritikus, Sergiusz Sterna-Wachowiak, valamint Pomogáts Béla és Szokolczay Lajos utószavával jelent meg, utalva arra, hogy a hazánkban letelepedett lengyel alkotó egyaránt alakítja a két nemzet irodalmi életét. Ezt bizonyítja, hogy a magyar változat létrejött tizenhét lírikusunknak és műfordítónknak, köztük Csoóri Sándornak, Döbrentei Kornélnak, Kiss Benedeknek, Kovács Istvánnak, Lator Lászlónak, Somlyó Györgynek, Tandori Dezsőnek, Tornai Józsefnek, Weöres Sándornak és Zsille Gá-

MAGYAR NAPLÓ,
2005, 2005, 2007

bornak köszönhető. Ez a nem teljes névsor is a Sutarski-életmű érté-

kének bizonyítéka. Nem véletlen, hogy a könyvek borítóját és illusztrációit a hazánkban élő neves lengyel képzőművész, Wanda Szyksznian készítette.

Az immár több mint fél évszázada alkotó, indulásakor a Lengyelországban 1956 körül megszelídült diktatúra engedte légkörben létrejött írócsoportok egyikéhez tartozó Sutarski az úgynevezett rendszerváltozásig a legvalóságosabb, prózaian hétköznapi életet élt. Azért is, mert sokáig mezőgazdasági gépészmérnökként dolgozott. Ha még szokás lenne a szó művészeit egy meghatározott stílus képviselői közé sorolni, nyugodtan rámondhatnánk: konstruktivista a XX. század második felében és jelenünkben – akárcsak egy mérnök, egy tervező. Verseinek elvontsága erős, nekünk szánt gondolatainak lényege nem a részletekben, hanem összhatásukban fejeződik ki. Hívős, az érzelmeket háttérbe szorító tárgyilagossággal konstruál, mindig épít és sohasem rombol.

Sutarski hazánkba hozott élményanyagát Lengyelországban, a két világháború között született, de csak 1944 után felnőtt és hazájában maradt alkotónemzedék többségére jellemzőnek, ha nem is tipikusnak, de gyakorinak, meghatározónak nevezhetjük. Apáik, katonaként vagy rejtőzködve a német és szovjet megszállók ellen harcoltak. Az értelmiségi férfiak színe-javát, legalább tizenötezer katonatisztet a Szovjetunióban titokban gyilkoltak le, és évtizedekig még gyászolni sem volt szabad őket Lengyelországban. A Magyarországra áttelepült költő apjának sírhelye is ismeretlen: Sztálin parancsára Katyńban vagy más hasonló vesztőhelyen ölték meg. *Ha visszajöttök* című, „akiknek sem sírköve sem sír-

ja nincsen” ajánlással kezdett 1957-es versében még reménykedik a visszatérésben: „elmentél apám / [...] és elkezdődött a háború / – a megszállás egyik éjszakáján hatévesen / vesztettem el arcodat / [...] – s nem csak a te haldoklásod évei voltak ezek / számolatlan ezrek voltak veled” (fordította Csoóri Sándor; a *Hitel* már 1989-ben közölte). A lengyel lírikus előbbi művét idézi fel 1985 utáni, „Apám emlékére” írt címtelen soraiban: „Emlék-művet emeltem egykor a hiábavaló reménynek / [...] – egy verset a fogságodról a fogságotokról / De feledésre ítélték azt is mint titeket / [...] De én már most akarom tudni / hova kell majd elutaznom / gyertyát gyújtani” (Csoóri Sándor fordítása).

Mindenekelőtt ugyanennek a lengyel nemzedéknek a tagjai és a II. világháború alatt vagy már utána született fiatalabbak élték át lelkiismeret-furdalás, bűntudat nélküli lelkesedéssel, majd kétségbeeséssel az 1956-ban és éppen Poznańban történteket és ezek még tragikusabb magyarországi folytatását. Hiszen Sutarski szülővárosában alakult a diktatúrát tovább túrni nem akaró sokasággá a munkások tömege, amelyet a hatalom akkor már csak fegyverrel tudott megfékezni. „a városok akkor halnak meg amikor a nemzet / harangjának híre gyorsabb mint / maga a harag” – vetette papírra *Mikor a városok* című, „az 1956-os Poznańi Június emlékére” írt versében (fordította Cséby Géza). Sergiusz Sterna-Wachowiak indokoltan adott ilyen címet utószavának: *Candide 1956*.

A *Kettős hazában* a alkotói pálya ötvenedik évfordulójára készült. Magyarra fordított nyolcvannégy versét öt, a költő önmagáról és két hazájáról sokat eláruló ciklusba tagolta: *A mozgás kezdete (1955–1960)*, *Részben letaposott föld (1965–1974)*, *Összesűrűsödött levegő (1975–1984)*, *A legfontosabb utak (1985–1993)* és *Alkonyat előtt (1994–2005)*. A száznál több művét tartalmazó lengyel változatban van kis *Kísérletezések (1960–1965)* ciklus is, amelynek *Költői*

programom című prózai darabjában így vall: „Olyan líra létrehozására törekszem, amely aktív kapcsolatban áll a ma átalakuló civilizáció emberével [...] A költőnek konkrét, mély, többféle tudásra van szüksége a világról, hogy teljesebben lássa az új jelenségek és problémák jellegét. Ennek köszönhetően természetes módon gazdagíthatja és fejlesztheti költői nyelvét [...] Egyszersmind ekkor tudja magasabb röptűvé tenni képzeletét – mivel az ismeretlent nem lehet másképp felfedezni, mint már megismert terepről elindulva.” Sutarski napjainkban is ezt teszi, csak éppen nagyobb műveltség és több tapasztalat birtokában gyakoribb kétkelkedéssel.

Pomogáts Béla nem véletlenül adta ezt a címet a válogatást méltató zárszavának: *Modern történelemóra*. Hiszen már az 1965–1974 közötti, az iróniától sem mentes Sutarski-művek között van a *Világtörténelemóra* ciklus és azonos című vers, benne a következő sorokkal: „[...] a történelem / alakításába nem kell aktívan avatkoznunk / ülünk hát némán” (fordította Weöres Sándor). Ugyanígy kettős címmel, a gondolatkör nyomatékosításával találkozunk az 1975 utáni *Országunk történelme* esetében: „Először is zárjuk be jól az ajtót az ablakokat / sötétítsük el / [...] – Csak aztán lehet bármiről / hangosan bátran szólni / [...] Ne követeljük azt hogy a rend úrrá legyen / [...] Elég kiosztani dicséretet előléptetést / a többi minden szándék ellenére / magától rendeződik” (Fodor András fordítása).

Sutarski azokra a fajsúlyos társadalmi-politikai eseményekre is reagált, mégpedig nála viszonylag ritka szenvedélyességgel, amelyek a történelem, és korántsem csak a lengyel história mérföldkövei lettek. A tengerparti munkások által 1980-ban alapított és heteken belül több tízmilliós tömeget táboraiban tudó Szolidaritás szervezetre, valamint annak egy évvel később a hatalom által fegyveres terrorral végrehajtott betiltására és illegálitásba szorítására gondolunk, amelyek a költő cím nélküli verseit ihlették: „a Solidarność emlékére” és „az

1981-es szükségállapot bevezetése után”. Ide soroljuk a *II. János Pál temetése napján* című 2005-ös verset is, amelyben a „létező szocializmus” lebontásának stratégiáját nem csak szerintünk kidolgozó egyházfőhöz fordul: „Életteddel és haláltusáddal meg tudad-e győzni / a világ népeit – a vallások papjait és a politikusokat / [...] hogy a megbékélés követ haláloed után is föl kellenne / görgetniük a hegyre” (fordította Tornai József).

E helyen nincs lehetőségünk arra, hogy a még korántsem lezárt Sutarski-életmű tematikai és poétikai leltárát elkészítsük. Csupán utalunk a kötet harmadik utószavának, Szokolczay Lajos írásának címére: *A szív lendületes kalitkájával*. A kritikus egy szerelmes versre utalva ugyancsak találóan megállapítja, hogy „a túlsorduló érzelem” idegen a lengyel költőtől, akinek „Lírahőse át- meg átbolyongja az emberiség különböző korszakait, nagyító alá vonja [...] a történelmet, a föld pórusaiban és a természet »várárkaiban« megleli azt a titkot, ami növekedés, sarjadás, gerjedelem, egyszóval életelixír; s abban a tudatban él, hogy a körzővel, vonalzóval, computerrel megszerkesztett, mérnöki pontossággal ellenőrzött világa megannyi [...] történése nem zárja ki a magánélet dolgait”. Bizonyítékul verséből idézünk: „Ne féljünk a szerelemtől / bár viharként homokot szór a szembe / száguldó áradatként vág magának utat” (fordította Zsille Gábor).

Nem feledkezhetünk meg a választott haza élményéből táplálkozó, a két országban tapasztaltakat ösztönösen is összevető verseiről. Már említettük az '56-os magyar forradalomnak köszönhető ifjúkori műveit. Elvesztett szabadságküzdelmünkre utal az 1965 után, már hazánkban született *Buda üdvözlése, A legfontosabb utak* ciklus több darabja pedig a „kettős hazában” otthonlét vallomásos dokumentuma. „Évek óta szüntelenül egész országomat magammal így / telepítem be a Visztula és Duna vízrendszert / (nekem tán Vina Dusztula földje is lehet...)” – olvassuk az elsőben. *Mikor ag-*

godalom és remény című versében, a lírai alany, hogy „e világ hatalmasai” harcának kimenetelét az emberiség számára kedvezővé tegye, a Föld szellemét kéri: „Gyere ki az összes szikla repedéséből / mint Csaba királyfi fölébresztett serege mint / Ondrasek a betyár / válj turul-sassá ki még emlékszik ősi fészkére” (Tornai József fordítása; a sas a lengyelek címerállata).

Sutarski az 1970-es évek óta ismert formálója a magyarországi irodalmi életnek, de a lengyelországiból sem hiányzik. Ennek tanúsága volt már 1976-ban Budapesten kiadott kötete és a bevezetőnkben már említett, Krakóban megjelent kétnyelvű válogatása (1993) is, amelyet tucatnyi magyar költő fordított. Sergiusz Sterna-Wachowiak utószóval, Csoóri Sándor és Pomogáts Béla kritikai véleményével látta el.

Sutarski a rendszerváltozást követően a budapesti lengyel kulturális központot igazgatta. Ekkor látott napvilágot Krakóban a határainkon túli magyar költészetből készített szerény kiállítású, ám Kós Károly grafikáival díszített, harminc verset közreadó kétnyelvű válogatása (*Jak daleko, jak blisko – Mily távol, mily közel*, 1991). Maga írt hozzá bevezető esszét és a műveket egy társal, Bohdan Zadura költővel együtt ő ültette át lengyelre. Ez a kiadvány szolgált a határon túli magyar költők *Jak blisko – Mily közel* című új és kétszer annyi verset tartalmazó terjedelmesebb, 2007-es budapesti antológia alapjául, amelyet ismét a hazánkban élő lengyel képzőművész, Wanda Sziksznian illusztrált.

A méltó köntösben kiadott és több száz példányban megjelent válogatás létrejötté a Sutarski által az 1980-as évek második felében elkezdett, Lengyelországban túl nehéznek, ám nálunk sikeresnek bizonyult harc eredménye. A versválasztásban Pomogáts Béla és Szokolczay Lajos segítettek, de a határon túli költészetünkről Sutarski írt érthető és kedvcsináló vázlatot. A lengyel olvasónak meg kellett magyaráznia, hogy négy és fél, ötmillió kisebbségi magyar szellemi tulajdonával van dolga. Hangsúlyozza: a

múlt század hatvanas évei óta viszonylag nyitott magyarországi kultúrpolitika lehetővé tette az irodalmi kapcsolatok kiépülését az anyaország és a szomszédos államok között, és a nyolcvanas évektől kezdve a nyugati magyar irodalom is közelebb kerülhetett hozzánk. Nem hallgatja el, „hogymíg a magyarok arra törekedtek, hogy saját kulturális értékeiket mindinkább egységes egészként fogják föl [...], addig a szomszédos országok hatalmi tényezői alig tolerálták ezen törekvéseket”.

E szavakat 1990 előtt vetette papírra, de a mostani politikai-társadalmi helyzet ismeretében a kiadás évében kiegészítette, magyarázva a cím megváltoztatását: „Hadd sugalmazza továbbra, a könyv elejétől, hogy a magyar nemzet – valójában annak a nemzeti értékekhez, az érzelmek és a tettek össznemzeti kapcsolódásához ragaszkodó, még nem globalizálódott, még nem közömbös része – mily közel érzi magához a Magyar Köztársaság jelenlegi határain túlra szakadt honfitársainak milliós seregét [...] Igaz ugyan [...], hogy a XX. század utolsó évtizedében a határon túli magyar líra szellemileg nagy mértékben egybeolvadt az anyaországi költészettel, a tizenötmilliós nemzet egységes, magyar nyelvű líráját alkotva, a magyar lakosság egyharmada azonban továbbra is a Magyar Köztársaság határain kívül él. Az ő Kárpát-medencei sorsukban [...] nem következett be olyan lényeges javulás, amely lehetővé tenné, hogy valóságos változásokról, az egész nemzet igazi, határok feletti kulturális integrációjáról beszélhessünk”. A magyarság problémáit tökéletesen megértve és átérzve nem hallgatja el a lengyel olvasók előtt, hogy a nacionalizmus az Európai Unió új tagállamaiban is jelen van, amelynek vezetői és szakértői nem dolgoztak ki semmilyen kisebbségpolitikai alapelveket a közöségi jogok tekintetében.

A kötet huszonnyolc lírikusának hatvan verse vagy azok részletei, a lengyelek számára SutarSKI, ZADURA és az irodalmunkat szintén alaposan ismerő és sikerrel népsze-

rűsítő SZCZEPAN WORONOWICZ gondos fordításában a határainkon túli magyar költészet jó keresztmetszetét kínálja. Szerencsésnek tartjuk, hogy minden szerzőnek legalább két művét találjuk benne. Az alaposabb tájékozódást életrajzi jegyzetek segítik. Csak WASS ALBERT alkotásait hiányoljuk.

SutarSKI tisztában van a romániai magyar irodalom múltbeli és jelenlegi súlyával, jelentőségével, ezért szerepeltet a válogatásban tizenegy erdélyi szerzőt huszonnyolc művel. Három-három verset DSIDA JENŐ, KÁNYÁDI SÁNDOR és SZILÁGYI DOMOKOS tollából olvasunk. Közülük egyet-egyet említünk: *Krisztus*, a nemrég elmúlt évtizedek valóságának hangulatát érzékeltető *A ház előtt egész éjszaka* és *Följelentés*. Benne van a kötetben REMÉNYIK SÁNDOR *Eredj, ha tudsz!* és *Abogy lehet* című műve, LÁSZLÓFFY ALADÁR prózaverse, az *Erazmus sírja* és SZŐCS GÉZA *Délkelet* című alkotása. A csehszlovákiai, illetve szlovákiai magyar lírát nyolc verssel négyen képviselik, köztük TÖZSÉR ÁRPÁD (*Fejezetek egy kisebbségtörténelemből*), ZS. NAGY LAJOS (*Csehszlovákiai magyar költő fohásza az Úrhoz*) és CSELÉNYI LÁSZLÓ (*A történelem kerekében*). A címek önmagukért beszélnek a lengyel olvasókhöz is. A szovjetunióbeli, illetve ukrainai és a jugoszláviai, illetve szerbiai magyar költészetből három-három szerző határozott műve ad ízelítőt. Köztük vannak TOLNAI OTTÓ *Vitéz nagyanyám* és DOMONKOS ISTVÁN *Kormányeltörésben* című költeményének részletei, valamint KOVÁCS VILMOS tollából a *Verecke* és VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓTÓL a *Kivont kardok közt*. Tizenöt itt közölt verset hét nyugati magyar szerző írt. Három alkotással, sorukban az *Allampolgárság* és az *Áttűnés* cíművel szerepel az antológiában HATÁR GYÖZŐ. Megtaláljuk benne MÁRAI SÁNDOR *Halotti beszédét* és a hazavágyódását kifejező *A delfin visszanézett* című alkotását. Itt olvasható az amerikai FÁY FERENC *Missa Hungaricája* és az Angliában élő GÖMÖRI GYÖRGY *Levél hanyatló birodalomból* című műve.

Konrad Sutarski ezzel a válogatással is nagy szolgálatot tett mindkét országának. Nagy értéként kell becsülnünk, hogy *Napod* című versében így vall: „Meglátogatlak szülőházam / nem tudván már csak vendég vagyok nálad vagy / otthonomba térő / [...] Nem vágyakozom utánad hisz messziről is mindig / veled vagyok / ebben a má-

sik hazában / melynek illata mint a tiéd bár ő nem te vagy / Hozzád nagyítom hozzád kapcsolom egyre / így története számomra a te sorsod is / kudarca és fájdalom mintha a tiéd volna / de fényes napja is a te napod” (fordította Cséby Géza). ☒

D. MOLNÁR ISTVÁN